

JUBILEUMNUMMER

O U D R H E N E N

Mededelingenblad van de Historische Vereniging
Oudheidkamer Rhenen en Omstreken

tweede jaargang
nummer 1
februari 1983

Samenstelling van het Bestuur van de Historische
Vereniging Oudheidkamer Rhenen en Omstreken

Dr. H.P. Deys, voorzitter

J. Combrink, secretaris en redacteur Oud Rhenen,
Rozenlaan 111, 3911 DR Rhenen,
tel. 08376-3411

J.G. Koekoek, penningmeester, rek. 41.98.73.708
bij de AMRO bank te Rhenen, giro
van de bank 848700

H.E. Dekhuijzen, 2e voorzitter

Mw. R. Bovenschen-Bor, 2e secretaris

A.J. Bovenschen, perscontacten

Mw. Ch. H. Delfin-van Mourik Broekman, coördina-
tie werkgroepen

Niets uit deze uitgave mag worden overgenomen
zonder schriftelijke toestemming van het bestuur

Omslag: B. Oosterhoorn

75 JAAR OUDHEIDKAMER

Bij het herdenken van het 75-jarig bestaan van onze Vereniging past een woord van de voorzitter. Helaas kunnen wij nog niet spreken van een viering van dit jubileum, de financiën laten dit niet toe. Er zijn echter gevorderde plannen, hier in het voorjaar gepaste doch bescheiden aandacht aan te besteden.

De "Vereeniging Oudheidkamer voor Rhenen en Omstreken" werd opgericht 23 December 1907 nadat reeds in 1903 hiervoor plannen waren gemaakt. De grote stimulator is indertijd de Rhenense gemeente-archivaris Dr R. Jesse geweest, die toen het voorzitterschap op zich nam. De Vereniging werd aangegaan voor een periode van 29 jaren en 11 maanden. Op de Algemene Vergadering van 13 Mei 1937 werd, onder voorzitterschap van Ds A.G. van Willenswaard

'de vereeniging opnieuw aangegaan voor den tijd van 29 jaren, alsoo eindigende den 22 November 1966'.

Helaas is de Vereniging op deze laatste datum niet formeel weer opnieuw voor eenzelfde tijd aangegaan, zij is echter ook niet ontbonden. Dit feit is dan ook tekenend voor het sluimerend bestaan, dat de Vereniging, afgewisseld door enkele perioden van opleving, jarenlang heeft geleid.

Op 19 October 1980 kwamen in het Café-Restaurant De Koning van Denemarken 43 belangstellenden bijeen, met de bedoeling, de Vereniging weer nieuw leven in te blazen. Het was toen op de 10e December 1980, dat op een officiële ledenvergadering, door de nog in leven zijnde bestuursleden van de Vereeniging Oudheidkamer Mr J. Deen en J. Hovestad bijeengeroepen, vele nieuwe leden toetraden. Het bestuur trad af, een nieuw bestuur werd gekozen en machtiging werd verleend tot het voorbereiden van statutenwijziging. De naam van de Vereniging werd enigszins gewijzigd, de statuten werden aangepast en op 9 November 1981 werden deze notarieel vastgelegd.

In de twee jaar, waarin onze herboren Vereniging weer gefunctioneerd heeft, zijn er naar mijn mening enkele nuttige zaken bereikt. Ten eerste weet de Rhenense bevolking en zeker ook het Gemeentebestuur, dat de Historische Vereniging weer actief is. In enkele besprekingen met diverse vertegenwoordigers van de gemeente, waaronder ook onze burgervader, werd aandacht besteed aan een aantal punten, voornamelijk verband houdend met de conservering van historisch belangrijke objecten. Het verheugt mij hierbij te mogen constateren, dat deze contacten steeds zeer vruchtbaar en zinvol zijn geweest. Voorts werden er in deze tijd vele interessante voordrachten georganiseerd waarbij de opkomst in het algemeen zeer goed was. Helaas moet ik wel constateren, dat de zelfwerkzaamheid van de leden, onder andere bij pogingen tot het activeren van werkgroepen, minimaal mag worden genoemd.

Het is hier ook de plaats, mijn mede-bestuursleden te danken. Zonder hun inzet was het niet mogelijk geweest in deze korte tijd weer tot een actieve vereniging te geraken. In het bijzonder wil ik de volijverige secretaris, J. Combrink vermelden die ondanks zijn hoge leeftijd, zeer veel voor onze Vereniging heeft gedaan. Zeker wil ik ook niet vergeten de redactiecommissie te danken voor al het werk dat zij verzetten bij het samenstellen van ons periodiek OUD-RHENEN. Dat de verhouding met het Streekmuseum uitstekend is, is haast vanzelfsprekend.

Er rest nog een blik in de toekomst. Naast het voortzetten van de in de wintermaanden gebruikelijke voordrachten en de zomerexcursies, blijft een belangrijke taak de strijd voor het behoud van de weinige historische objecten, die er nog in onze regio resten. Wij kunnen geen overdreven eisen stellen, doch wij zullen ons sterk moeten maken voor het behoud van werkelijk belangrijke objecten, dit tegen de stroom van de ongunstige conjunctuur in. In elk geval moeten wij trachten de houding van autoriteiten en burgers in positieve zin te beïnvloeden. Hierbij hebben wij Uw aller hulp nodig.

Tot slot nog een enkele opmerking over het voor U liggende jubileumnummer van OUD-RHENEN. In een aantal artikelen is getracht, bij wijze van sfeer-tekening, enkele aspecten uit de beginjaren van onze Vereniging te belichten. Tevens werd getracht door enkele illustraties enige afwisseling in de tekst aan te brengen. Daar dit tijdschrift, uit kostenoverwegingen, in eigen beheer gestencild wordt, is het niet mogelijk echte foto's e.d. te reproduceren. In de verwachting, dat wij U toch enige interessante artikelen hebben kunnen bieden wens ik onze Vereniging en het tijdschrift nog vele jaren van groeiende voorspoed toe.

H.P. Deys

IN MEMORIAM GIJSBERT VAN DE STEEG

Op 2 Januari 1983 overleed, op 97-jarige leeftijd, Gijsbert van de Steeg. Het is weinigen gegeven, deze hoge leeftijd te bereiken en op deze leeftijd is het zeer weinigen gegund ook geestelijk nog op zo'n hoog niveau actief bezig te zijn geweest.

Van de Steeg was in Rhenen vele decennia lang een zeer bekende en geziene persoonlijkheid, die zich op allerlei fronten in het maatschappelijk leven bewogen heeft. Hij kwam in 1903 op 17-jarige leeftijd in dienst bij de NBM, die toen nog OSM (Ooster Stoomtram Maatschappij) heette en tegenwoordig Centraal Nederland. Hij is er begonnen als volontair, voor een proeftijd van 3 maanden. Het zijn er uiteindelijk 49 jaar geworden, waarbij zijn loopbaan in 1952 als Hoofdwerktuigkundige afgesloten werd. Het was zijn lange functie als Werkmeester in de remise te Rhenen, die hem zijn alom bekende betiteling 'meester Van de Steeg' gaf.

Van de Steeg bezat een uitstekende vakkenis en een groot doorzetttingsvermogen en dank zij zijn grote toewijding en zijn gave, goed met zijn ondergeschikten om te kunnen gaan wist hij onder het personeel van de maatschappij een grote mate van saamhorigheidsgevoel te scheppen. Dit feit heeft in de vooroorlogse crisisjaren en zeker ook in de jaren '40-'45 een grote morele en ook substantiële steun voor de werknemers onder elkaar betekend. Toch was hij een stipt en veeleisend man waar niet mee te spotten viel en wie niet in zijn werkomgeving voldeed kon maar beter zijn biezen pakken. Bewonderenswaardig is ook zijn moed waarmee en de manier waarop hij in een van de allereerste Meidagen van 1940 de Duitsers, zij het slechts voor korte tijd, de toegang tot de remise wist te ontzeggen.

Het was een geestig man die op zijn tijd een grapje wist te waarderen, onder werktijd wel eens met een mop kwam maar dan gauw weer tot de orde van de dag overging.

Zijn algemene belangstelling leidde er toe, dat hij diverse functies op bestuurlijk niveau bekleedde waarvan het wethouderschap van Openbare Werken in de gemeente Rhenen misschien wel de bekendste is geweest, maar ook op landelijk gebied was hij actief. Hij was zeer succesvol als voorzitter van de feestcommissie ter gelegenheid van de festiviteiten rondom de (her)opening van de Rijnbrug in 1957 maar ook in het Rode Kruis

heeft hij zijn steentje bijgedragen. Hij was 5 x erelid en werd benoemd tot ridder in de Orde van Oranje Nassau. Zijn hulpvaardigheid, met name op technisch gebied werd allereerst gewaardeerd en vooral in de oorlogsjaren met zijn grote schaarste aan apparatuur en materialen, heeft hij vanuit de werkplaats van de remise menigeen weten te helpen.

Vele verhalen over hem doen de ronde. Het volgende verhaal heeft hij mij zelf verteld en het handelt over het verloop van een sollicitatieprocedure naar de functie van machinebankwerker (draaier) in onze sterk verzuilde vooroorlogse maatschappij. Nadat hij uit een vijftal sollicitanten de beste gekozen had, die toevallig rooms katholiek bleek te zijn, en deze keuze aan het hoofdkantoor in Zeist kenbaar maakte, kreeg hij de opmerking te incasseren: "Weet je wel, dat je een katholiek hebt aangenomen?". Zijn antwoord hierop was "Nee, ik heb geen katholiek, maar een draaier aangenomen".

Naast het grote, zware werk aan tram en materieel wijdde hij zich thuis aan de reparatie van klokken en menig Rhenenaar heeft dank zij zijn kundigheid ook op dit gebied, weer een goed lopend uurwerk terug gekregen. Later, in het bejaarden-centrum De Tollekamp, had hij hier, zeer tot zijn grote spijt, geen ruimte meer voor en bleef hij actief met het graveren van dierfiguren en bloemen op een gezwart soort aluminium-folie. Deze gravures vonden in en buiten De Tollekamp altijd veel aftrek. In zijn laatste levensjaar bleek hij nog zo gelukkig te zijn met een hoogtoerig motortje met diamantsteen, waarmee hij in glas kon graveren.

Zijn technisch vernuft bleef echter altijd werkzaam en enkele maanden nog voor zijn dood heeft hij, met een technicus van de N.S. een soort stabilisatie systeem voor treinwagons besproken, waardoor deze in bochten minder last zouden hebben van overhellen.

Hij was ook zeer geïnteresseerd in alles wat er in onze moderne tijd aan nieuwigheden op ons af komt en hij verwonderde zich vaak over de vele moderne ontwikkelingen van onze eeuw. Toch sprak hij ook graag over het verleden, het oude Rhenen en de vele gesprekken, die ik met hem de laatste 2 jaar hierover heb mogen hebben, waren behalve voor mij zeer waardevol, voor hem een grote vreugde. Zeer veel informatie over het Rhenen van de eerste 2,3 decennia van deze eeuw is hierdoor vastgelegd. Het interesseerde hem ook wat er van de mensen geworden is en hij sprak hierbij meerdere malen meewarig over diegenen, die hun tijd in ledigheid doorbrengen en mopperen over allerlei onbenulligheden.

Van de Steeg was een gelukkig mens en dankbaar voor alles wat het leven hem geschonken heeft. In die zin heeft hij zich ook altijd gedragen en uitgelaten. Wij weten allen, dat zijn tijd gekomen was. Toch is het een groot gemis voor zijn omgeving dat hij ons ontvallen is, maar zijn taak op aarde heeft hij afgerond.

Hij ruste in vrede.

H.P.D.

ACHTER BERG EN RIJN

EN

DE FOTOGRAFIE ROND HET BEGIN VAN DEZE EEUW

Toen in de eerste jaren van deze eeuw, de tijd waarin onze Historische Vereniging (de Oudheidkamer) werd opgericht, Bertram Ramspek met zijn camera door Rhenen liep en daar talloze onderwerpen letterlijk voor het nageslacht vastlegde, zal hij zich nooit hebben gerealiseerd, dat er ruim 70 jaar later zo'n dankbaar gebruik zou worden gemaakt van dit werk.

Ramspek fotografeerde in een tijd, waarin de fotografie al een heel eind de kinderschoenen was ontgroeid. Zo omstreeks het midden van de vorige eeuw werd het in mindere of meerdere mate mogelijk, met goed resultaat foto's te maken. In Rhenen zien we, na enkele professionele portretopnamen van oudere datum en niet te vergeten de uitstekende foto's die de Deventerse fotograaf G.J.v.d.Berge in 1880 van de bouw van de spoorbrug over de Rijn maakte, vele amateurfoto's verschijnen, vaak van uitzonderlijke kwaliteit. Het waren familiefoto's van de familie Van de Waal, van gebeurtenissen uit die dagen en van gebouwen. Fotograaf was G.v.d.Waal Gzn (zie Achter Berg en Rijn afb. 342) maar ook zijn foto's bekend van Th.v.d.Waal (ABR 315) en van M.v.d.Waal Bzn (ABR 380). Gerrit van de Waal, de vader van Willem, was eigenaar van de meubelfabriek in Rhenen. Hij had in Wenen gestudeerd en hij heeft daar vermoedelijk ook zijn eerste (platen)camera aangeschaft omdat hij met vele foto's uit Wenen in Rhenen terug kwam. Hij gebruikte glasplaten 12 x 16½ (Bromsilber Gelatin Extra Rapid) van Lomberg uit Langenberg Rheinland, later ook platen van Eastman.

Theo van de Waal was tuinarchitect en boomkweker, hij fotografeerde en ontwikkelde ook zelf. Van M.v.d. Waal zijn mij geen gegevens bekend. Van de tientallen glasplaatnegatieven die er in de jaren 1890 tot omstreeks 1920 geweest zijn, zijn er helaas nog maar een kleine 20 bewaard gebleven, de meeste ervan uit de jaren vóór 1900 (coll. G.J.v.d. Waal den Haag). Van een aantal van deze negatieven zijn nog originele afdrukken uit die tijd overgebleven maar er bestaan gelukkig nog zeer veel meer foto's uit die tijd, waar echter geen negatieven meer van zijn terug te vinden.

Andere amateurfotografen die uit die jaren foto's hebben nagelaten waren onder meer Willem de Haas, G.J.L. de Suyck en dokter H.A. Veltman en natuurlijk Bertram Ramspek.

Van Willem de Haas (zie ABR 299 en 546), die als privé ondernemer als één van de eersten in Nederland in Rhenen de electriciteit en de waterleiding bracht, zijn de foto's van afb. 482 en 726 afkomstig. Reeds in 1891 werd in Eigen Haard een tweetal foto's van hem van het kruien van het ijs in de Rijn gepubliceerd. Zijn eerste camera kocht hij ca 1890 in Aken, waar hij studeerde. Het was een grote houten platencamera van P. SEXER, Optique Electricité Photographie uit Rennes. De optiek bestond uit een kokervormige lens, vervaardigd door E. Welting, Amsterdam, de lens bevatte geen verdere informatie. Er konden losse diafragma's in worden geschoven. De camera bezat aanvankelijk geen sluiters, hiervoor diende de lensdop. Later kwam er een in hout gevatte sluiters bij. De Haas gebruikte glasplaten van het uitzonderlijke formaat van ca 18 x 24 cm en ook van 13 x 18 cm, die thuis werden ontwikkeld in een zelfgemaakte ontwikkelaar, later in Rodinal. De fotografische materialen werden betrokken bij Ivens in Nijmegen (familie van de bekende cineast Joris Ivens). Op feesten maakte hij opnamen met behulp van magnesium flitslicht.

Guillaume de Suyck was een Belg, die door zijn huwelijk met een dochter van de tapijtfabrikant Van Wijngaarden in Rhenen terecht was gekomen (zie ABR 208). Van De Suyck zijn ook veel foto's bekend, met name van de onafhankelijkheidsfeesten in 1913, die in Rhenen met groots vertoon werden gevierd. Hij maakte daarbij foto's van verschillende groepen en van afzonderlijke deelnemers, behorende bij de "Groote Historische Optocht" maar ook van de straatversieringen (ABR 350) en andere festiviteiten. Ook afb. 487 van de tapijtfabriek en afb. 456 hebben wij aan De Suyck te danken. Hubert Adriaan Veltman heeft, als huisarts, rond 1903 enige tijd de praktijk waargenomen van dokter Reinders, die slechts korte tijd in Rhenen gevestigd was en in 1906 zijn praktijk aan dr William

Waller (ABR 400,401 en 626) overdeed.Veltman trouwde met Nell,een zuster van Bertram Ramspek en we zien Nell Veltman-Ramspek op afb. 928 geheel links met haar tweeling Nelly en Elsje.Een leuke bijkomstigheid is dat de kinderwagen op die foto nog van Jan de Haas,de zoon van Willem is geweest en dat de foto werd gemaakt door Bertram Ramspek!

Veltman, later huisarts te Makkinga en in Frederiksoord, werd toen röntgenoloog in Heerenveen.Hij fotografeerde en ontwikkelde zelf en hij heeft deze liefhebberij op zijn zwager Ramspek overgebracht.Veltman heeft zijn eerste toestel, een grote platencamera, op de markt gevonden.Hij plaatste de lens achterstevoren en zei tegen de koopman dat het ding het niet deed en een leuk hokje zocht voor zijn hamster.Hij kocht het toen voor een prik en kreeg er de hele set bijbehorende ontwikkelspullen bij cadeau.Helaas is deze camera veel later verloren gegaan toen deze, op een garagezolder opgeslagen, op een kwade dag met alle andere opslag naar beneden stortte.

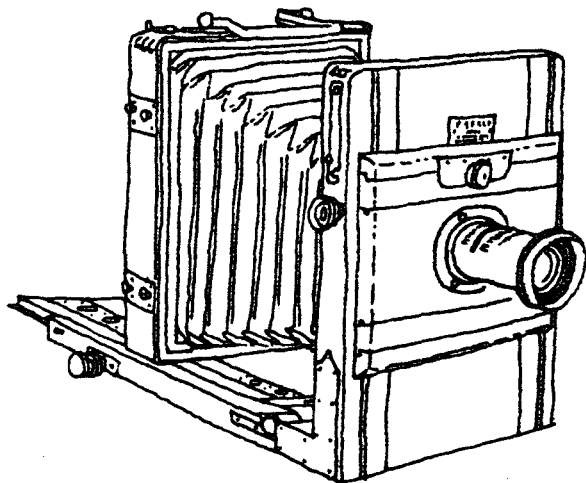
In het Gemeentearchief van Rhenen wordt sinds jaar en dag een collectie glasplaatnegatieven 13 x 18 cm bewaard.Pas vorig jaar is gebleken dat deze van Veltman afkomstig zijn toen namelijk de bekende schilder Hendrik Roodenburg mij een collectie originele afdrukken van deze zelfde glasplaatnegatieven overhandigde, welke hij indertijd van Veltman cadeau heeft gekregen.Ook diens dochter Nelly bezit nog zo'n 30 afdrukken van deze serie.In "Achter Berg en Rijn" zijn het de afb. n° 394,433,437,474,475,486,486a,491,499,501,502,507,509,519,520,522,526 en 802 en naar alle waarschijnlijkheid eveneens de n°'s 727,732,738-744 welke door Veltman omstreeks 1914 zijn gefotografeerd.Hij was zo'n enthousiast fotograaf, dat hij, zoals Nelly mij vertelde, aan zijn tweeling op hun 8^e verjaardag al een platencamera cadeau gaf, waar de kinderen ook al zelf mee om leerden gaan.

Het grootste aantal foto's, dat gemaakt werd in de tijd, die samen viel met de beginjaren van de Oudheidkamer Rhenen is echter afkomstig van Bertram Ramspek.Het is interessant hier enkele bijzonderheden te vermelden van de fotoartikelen die hij gebruikt heeft.Ramspek bezat een opklapbare balgcamera, die hij op 28 Sept. 1909 aangeschaft heeft, hij was toen 30 jaar oud.Het was een geheel metalen camera van Dr.R.Kruger uit Frankfurt a/Main, gekocht bij Ivens en Co (Nijmegen, Amsterdam, Groningen, Den Haag).De camera bezat een Extra-Rapid-Aplanat lens met een lichtsterkte van f:8 diafragma meerbaar tot f:16.De mogelijke sluitertijden waren 0,2, 1/24 - 1/100 sec.Het negatiefformaat was 8,8 x 11,7 mm (dus 9 x 12 cm) waarmee afdrukken op papier van 9,5 x 12 cm werden gemaakt.Onder meer in 1936 heeft hij er nog enkele adapters voor andere negatiefformaten bij gekocht.

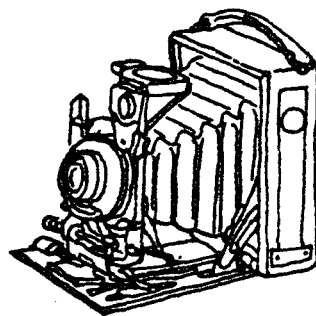
In het Streekmuseum te Rhenen wordt een drietal fotoalbums bewaard, waarin zich een 150 foto's bevinden, die Ramspek in de jaren 1910 en 1911 vervaardigd heeft. Het zijn voornamelijk straattypen uit Rhenen, maar ook vele gebouwen vond hij gelukkig de moeite waard, op de foto te zetten. Naast de foto's in de genoemde albums bezit het Museum nog een aantal losse foto's van Ramspek en bovendien nog tientallen foto's van andere herkomst.

Het is ondoenlijk alle foto's van Ramspek te noemen, die in het boek "Achter Berg en Rijn" zijn opgenomen, bij een ruwe telling komen wij op meer dan 60 stuks.

Er is één zelfportret van hem: ABR 669, tevens op de omslag van het boek afgebeeld. Of de fotograaf op afb. 406 inderdaad Ramspek is, moet worden betwijfeld omdat het cameraformaat niet met dat van Ramspek overeenkomt, of hij moet van een andere camera gebruik hebben gemaakt. Nelly herkent in elk geval wel haar neef in deze fotograaf.

de camera van W. de Haas

de camera van B.J. Ramspek

Verreweg de meeste foto's van Ramspek zijn voorzien van de eigenhandig geschreven opnamedatum, helaas wordt in de albums slechts in een aantal gevallen vermeld, wie of wat de foto voorstelt en bij de losse foto's, die hij gemaakt heeft, in geen enkel geval. Dank zij de bijzondere bereidwilligheid van enkele oud-Rhenenaren konden wij achter de identiteit van nagenoeg alle personen komen terwijl de straatbeelden voor de kenner geen problemen opleveren.

Het is niet bekend, wanneer deze collectie foto's aan het Streek-museum (de Oudheidkamer) werd geschonken. Zijn weduwe vermoedt, dat dit indertijd, niet lang na de vervaardiging ervan, gebeurd moet zijn.

Bertram Josephus Ramspek werd op 8 Augustus 1879 geboren te Berlicum als oudste zoon van Josephus Nicolaas Ramspek en de uit Rhenen afkomstige Bet van der Linden. Vader was bij het onderwijs in Ilpendam en ook op de kostschool te Geertruidenberg. Het is moeilijk te verifiëren, doch er zijn redenen te veronderstellen, dat hij ook leraar is geweest aan de Kostschool voor Jongheeren te Rhenen (zie ABR 282). Bertram had nog een broer Jan en twee zusters:

- Agaath en Nell (ABR 278). Moeder kwam oorspronkelijk uit Tiel, waar haar ouders een kruidenierszaak dreven. Zij moesten met de trek-schuit in Amsterdam boodschappen doen. Het koperen stookgereedschap van deze trekschuit is nog in familiebezit.

Het huwelijk van de Ramspeks heeft slechts 4 jaren geduurd, toen stierf vader Ramspek aan tbc. Bet, die de bijnaam "Betje van de Monsieur" had (in verband met de kostschool) hertrouwde toen te Rhenen met Piet Boodt, die haar altijd al had willen trouwen. Piet Boodt was de zoon van een Rhenense huisarts, hij had zelf een gerenommeerde wijnzaak in de Heerenstraat tegenover de Molenstraat. Het was een zeer goedaardige en vriendelijke man en, zoals de eerdergenoemde schilder-etser Roodenburg mij vertelde, "een zeer levenslustig man, een bekende figuur die overal was. Boodt werkte nooit, hij genoot van het leven". Er bestaan inderdaad ook talloze foto's waarop we Piet Boodt zien, zittend, staand, lopend of pratend (zie bijv. ABR afb. 335, 402, 405 en 441). Uit dit tweede huwelijk kwam nog een dochter Christine.

- Bertram volgde de lagere school te Rhenen en de HBS te Wageningen. Daarna kwam hij in opleiding voor candidaat-notaris, doch bleef nog thuis wonen (bij de Boodt's, zie afb. 339). Hij deed zeer vlot zijn examens en was nog voor z'n 21^e jaar klaar waarna hij bij notaris Fisher te Ede in de praktijk kwam. Deze had ervoor gezorgd dat hij eerder meerderjarig werd verklaard, dit kon indertijd met 1 jaar worden vervroegd. Bertram ging toen naar notaris Vosmaer te Zeist, waar hij 7 jaar zou blijven. Het is in deze jaren, dat hij zijn grote fotoproductie bereikte, al deze foto's zijn dan ook voorzien van zijn stempel: B.J. Ramspek candidaat-notaris Zeist. In zijn latere leven heeft hij lang zo veel niet meer gefotografeerd.

Na deze tijd kwam hij bij notaris Miseroy te Amsterdam, die veel heeft gedaan voor zijn benoeming in 1917 tot notaris te Doesburg.

In 1918 trouwde hij met Davina Millenaar, zij is op afb. 405, samen met Piet Boodt te zien en het onderschrift vermeldt dus ten onrechte dat hij hier met Agaath Ramspek loopt. Het echtpaar kreeg twee kinderen, een dochter en een zoon, beiden nog in leven. Bertram Ramspek is 36 jaar notaris te Doesburg geweest, tot aan zijn overlijden in 1952. Het was een man om een notariaat in een kleine plaats te voeren en hij heeft er een goede tijd meegemaakt. Hij bewoonde aan de Koepoortstraat een groot herenhuis, tevens het voormalig kantongerecht, met grote tuin, waar hij een waar museum van heeft gemaakt, dat thans, na 30 jaar nagenoeg geheel in stand is gebleven. Ramspek had veel belangstelling voor de Oudheidkamer. In één van een tweetal artikelen "Oud-Rhenen" in Eigen Haard van Juli 1909 schrijft hij:

"Wel is waar, helaas, zijn er in den loop der jaren vele merkwaardige gebouwen gesloopt en vervangen door meer modernere; toch is er nog genoeg van Oud-Rhenen overgebleven, om den vreemdeling al dadelijk bij het binnentreden den indruk te geven, dat hij zich bevindt in een stadje, dat hoe klein dan ook van oppervlak, voor den oudheidkamer niettemin nog veel moois herbergt.

En al moge het jammer genoemd worden, dat zodoende Rhenen gaandeweg al meer en meer gemoderniseerd wordt, en het aanzien van mooi oud stadje meer en meer verdwijnen zal, dan staat daar, en gelukkig, tegenover, dat thans niets meer van Rhenen's oudheid zal verloren gaan, nu de stad sedert het vorige jaar in het gelukkig bezit is van eene „Oudheidkamer voor Rhenen en omstreken", waar voortaan alle schatten zullen bewaard blijven, die Oud-Rhenen typeeren en die ons doen terugdenken aan Rhenen van weleer.

Voor een groot deel is de oprichting dier Oudheidkamer te danken aan haren volijverigen Voorzitter, den Heer Dr. R. Jesse, die na zijne vestiging te Rhenen, daartoe onmiddellijk de noodige stappen nam, en gelukkig zooveel medewerking mocht ondervinden van de zijde der ingezetenen, dat tot die oprichting kon worden overgegaan.

Het Gemeentebestuur, dat Dr. Jesse benoemde tot Archivaris van Rhenen, waardeert ten volle den ijver en de verdiensten van dezen Oudheidkamer; te meer waar het Archief der Gemeente, lange jaren helaas, verwaarloosd, thans door haren Archivaris voor verderen ondergang is gevrijwaard, en reeds nu in een zoodanigen toestand is gebracht, dat een overzicht is mogelijk geworden van het vele schoone en merkwaardige, dat, vooral voor de geschiedenis van Rhenen, schatten waard is."

Bertram Ramspek ligt begraven te Doesburg. Op zijn graf staat een mooie grafsteen, dezelfde steen die hij eens op een veiling kocht en die jaren bij hem in de tuin heeft gestaan. Na zijn overlijden is deze steen, voorzien van de nieuwe naam, op het graf geplaatst van deze amateur-historicus, die aan de historie van Rhenen zo'n belangrijke bijdrage heeft geleverd.

H.P. Deys
Januari 1983

Rhenen. 27 September 1900.

Heerenstraat.

Instituut.

Bertram Ramspek.

Boekhandel van C. WAIBER in Rhenen.

75 JAAR OUDHEIDKAMER RHENEN

Op 23 december 1982 was het 75 jaar geleden dat de "Oudheidkamer Rhenen" werd opgericht. 75 Jaar, een mensenleven, waarin ontzettend veel gebeuren kan. De stormen van de 1e wereldoorlog en daarna die van de 2e zijn over de stad geraasd, maar hebben feitelijk aan het doen en laten van de vereniging weinig veranderd. Het waren een aantal notabelen in de gemeente, die tot het oprichten van de "Oudheidkamer" besloten. De naam was voor die tijd heel gewoon, overal in het land werden ze ingericht en vaak waren ze niet meer dan de naam vermeldde: een kamer, een ruimte, soms zelfs een klein gebouw, waar men al die zaken verzamelde, die op de historie van stad of dorp betrekking hadden.

Onder de notabelen van Rhenen nam de heer Jesse een voorname plaats in. Rhenen had toen nog een andere status dan nu, toen was het nog 'de' stad in de regio, met een kantongerecht, een internationaal station, een normaalschool voor de onderwijzersopleiding en zelfs een eigen archivaris die de zorg droeg voor het stadsarchief, speciaal voor het oudste deel hiervan. Deze Dr. R. Jesse beijverde zich om niet alleen de oude stukken in goede staat te bewaren en te beheren, hij zorgde er ook voor dat deze archiefstukken bereikbaar waren, door ze te catalogiseren en ze van een eenvoudige verduidelijking te voorzien. Zo verzorgde hij in december 1915 een hernieuwde uitgave van de "Oude Inventaris der Bezittingen van het Gasthuis te Rhenen". Dat de Rijksarchivaris in Utrecht in 1927 zijn tevredenheid kon uitdrukken over de wijze waarop Rhenen voor de zaak zorgde, was voor een niet gering deel te danken aan Dr. Jesse. Reeds op 5 oktober 1907 werd van onze vereniging ten huize van de archivaris de eerste oprichtingsbijeenkomst gehouden, 33 leden traden toe. Bestuursleden in die tijd waren Dr. Jesse, D. Hoiting, A. van Drunick, D.H. Recter en C.J. van Holst van Ingen. Oorspronkelijk had de vereniging een beperkter doelstelling dan 'onze' historische vereniging. De Oudheidkamer had (en heeft) een aantal voorwerpen in bezit, die om 'beheer' vragen. Daartoe verleende de vereniging

in 1937 een bijdrage van f 700,- om in 'De Brakke' in de Molenstraat een museum in te richten dat op 15 juni 1938 officieel geopend werd. Dr. Jesse was toen al geen bestuurslid meer. In 1937 was hij om gezondheidsredenen afgetreden en had de 'Oudheidkamer' 30 jaar gediend.

De aktiviteit van de 'Oudheidkamer' was in die tijd vooral gericht op het 'Streekmuseum'. Met de gemeente was een overeenkomst gesloten over het beheer van de inventaris, die grotendeels eigendom was en is van de Vereniging. De gemeente zorgde voortaan voor het beheer. Een beheerscommissie regelde de zaken. Op deze wijze was er een goede samenwerking ontstaan. Aan een conservatrice werd de zorg voor het geheel opgedragen. Mevrouw Aleid v.d. Bunt heeft dit werk jarenlang gedaan. Zij was een bekwame vrouw, die de historie van stad en land goed kende, maar die behalve voor Rhenen, ook nog voor Zeist het geschiedkundige werk verrichtte, hetgeen in de praktijk niet altijd voldeed: Rhenen was wel een beetje onverzorgd, vooral de laatste jaren, toen ziekte de werkkraft van Mevrouw v.d. Bunt sloopte.

Een stimulans kreeg de Vereniging door het ontdekken van het Frankische grafveld in 1952, hetgeen een druk bezoek (wel 2000 personen) voor het Streekmuseum opleverde. Na het overlijden van de conservatrice was het museum enige jaren zonder leiding, terwijl de Vereniging sluimerde en van weinig aktiviteit deed blijken. Burgemeester Bijleveld voerde een aantal besprekingen met belangstellenden en zo werd mevrouw Heijenga ten slotte de opvolgster van mevr. v.d. Bunt. Zij trof een toestand aan die veel werk voor de toekomst eiste en die om extra hulp vroeg. Een eerste zorg was (en is) het opnieuw samenstellen van een inventaris en het organiseren van tentoonstellingen. Ook het gebouw zelf vroeg en vraagt om de nodige herstellingen en beveiliging.

Het opnieuw aktiveren van de 'Oudheidkamer' bracht leven in de brouwerij, waarbij gezegd dient te worden, dat akties van het bestuur, van zusterverenigingen als Bond Heemschut en Menno van Coehoorn, bij het gemeentebestuur vrucht beginnen af te werpen, zodat we met vertrouwen de eerstkomende jaren, op weg naar het 100-jarig bestaan, tegemoet kunnen zien.

CUNERATOREN 85 JAAR GELEDEN DOOR BLIKSEM GETROFFEN

Vuurzee en vonkenregen boven Rhenen

De Cuneratoren, monument van de eerste rang, werd 85 jaar geleden (om precies te zijn zaterdag 4 september 1897) 's avonds om half negen, toen een hevig onweer boven de Grebbeberg was losgebarsten, door de bliksem getroffen, waardoor de spits van het bouwwerk in brand raakte. Al spoedig greep de vuurzee om zich heen met het gevolg dat de hele toren uitbrandde. De Cunerakerk vatte vlam, waarvan het dak en het orgel werden vernield. Ook drie woningen in de onmiddellijke nabijheid van de toren werden een prooi der vlammen en het is een wonder, dat niet de gehele binnenstad is afgebrand.

Daar er in de archieven weinig of niets is te vinden over de brand zelf, slaagde ik er na lang speuren in vlak na de tweede wereldoorlog de toenmalige ondercommandant van de Rhenense vrijwillige brandweer, inmiddels wijlen Hendrik de Rhoter, bereid te vinden iets naders over de ramp te vertellen. Want De Rhoter had op die angstige zaterdagavond in 1897 als toenmalig lid van de plichtbrandweer samen met zijn makkers de strijd met het vuur aangebonden. Hij vertelde mij het volgende verhaal:

"Het was een vreselijk onweer die zaterdagavond, gepaard gaande met verschrikkelijke regenval. Hevige slagen volgden elkaar snel op en omstreeks half negen gebeurde het. We hoorden een felle slag en weinige ogenblikken later spatten de vonken al uit de torenspits. De inmiddels ter plekke aangekomen commandant van de brandweer achtte het niet uitgesloten, dat de hevige regens de brand zouden blussen, maar wat een ontsteltenis toen die enkele vonken uitgroeiden tot een vonkenregen. Onder het luiden van de brandklok op het stadhuis begaf zich de brandweer naar het Kerkplein. Honderden mensen, onweer en regen trotserend, waren op de been. Met een aanjager en perspompen werd het dak van de kerk nat gehouden. Dat betekende in die tijd al een erg moeilijke opgave voor een brandweer.

worden aangevoerd. Toren en kerk hadden dusdanige afmetingen, dat slechts met moeite het kerkdak kon worden bespoten. De toren moest helaas maar blijven branden, want tot op 90 meter hoogte konden we nu eenmaal niet spuiten. Toch moest ook hier het vuur worden aangepakt. Men besloot met emmers water langs de eindeloos lijkende wenteltrap naar boven te klimmen.

Halverwege aangekomen kwam er echter al een Rhenenaar naar beneden met de boodschap: "ga onmiddellijk terug want het is daarboven niet om uit te houden. Het koken-de lood loopt al in stralen naar beneden".

De brand was toen dus al zover uitgebreid, dat de met lood beklede spits al begon te smelten. Toen de omstanders dit hadden waargenomen, begon men uit de in de buurt liggende woningen in allerijl huisraad en vee in veiligheid te brengen. Voor de ogen van de Rhenenaren ontspon zich een afschuwelijk schouwspel. De toren brandde als een fakkel.

De brandweer zag wel in, dat het onbegonnen werk was om de kerk en de omliggende huizen tegen de vuurzee te beschermen. De bevolking klom op de daken van de huizen en met emmers water werden de neervallende vuurklompen gedooft. Inmiddels riep het gemeentebestuur de assistentie in van de brandweer uit Wageningen. Deze was voor die tijd spoedig ter plaatse. Maar om het water op de plaats van bestemming te krijgen moesten de Wageningers met hun pompen naar de Rijn. Dat was een grote afstand, en betekende een aanzienlijk drukverlies. Want ook Wageningen moest werken met handpompen.

Overhaast was men begonnen met het ontruimen van de kerk, daar geen redden meer mogelijk was. En zo werden statenbijbels en andere waardevolle voorwerpen naar veiliger oorden overgebracht. Het schitterende kerkorgel, dat bijna in z'n geheel in de toren gebouwd was, werd blootgesteld aan het vallende vuur en al gauw stond het helemaal in lichters laaie.

De Wageningse brandweer had intussen slangen uitgelegd. Daar waren heel wat meters voor nodig. Doch er werd vergeefs op water gewacht. De brandweermannen pompten zich bijkans "lens", maar er kwam geen druppel op de bestemde plek. Hoe kon het ook anders. Want toen men ging onderzoeken waar de fout schuilde, bleek dat de slangen waren doorgesneden.....

Hier kwam waarschijnlijk een soort rivaliteit tussen de bevolkingsgroepen van Rhenen en Wageningen om het hoekje kijken. De Rhenenaren hadden misschien zelf de brand willen blussen, om daarmee de eer aan zichzelf te houden. Hoe het ook zij, dit voorval kwam het blussingswerk bepaald niet ten goede en de enorme vuurzee, die inmiddels was ontstaan, kende geen grenzen meer. Het was een verloren zaak", aldus de vroegere ondercommandant van de Rhenense brandweer Hendrik de Rhoter in 1947.

Reeds een maand later besloot de gemeenteraad van Rhenen een verzoek in te dienen bij de Koningin-Weduwe-Regentes, ter verkrijging van geldelijke steun voor de restauratie van het grotendeels verwoeste monument. De geldmiddelen van de gemeente lieten het niet toe de herstelling op eigen kosten te laten geschieden. Deze werden geraamd op f 47.657,-. Het stadsbestuur stelde voor 50% hiervan voor eigen rekening te nemen. Vergeleken met nu een bedrag van niks. Maar in 1897 was de gulden nog héél wat meer waard dan heden ten dage. De minister van binnenlandse zaken zond het Rhenense gemeentebestuur bericht dat er bij de regering geen bezwaren bestonden. Maar aan de subsidie-toezegging werden wel de nodige eisen verbonden. Van één daarvan is de vermelding de moeite waard. Het lijkt op chantage. "Ten raadhuize", zo schreef de minister, "bevindt zich een oude schilderij, een plundering voorstellende, welke voor de kunstgeschiedenis niet zonder belang is, doch deerlijk verwaarloosd en gehavend is. Teneinde dit stuk voor verder verval te behoeden en behoorlijk te doen restaureren wens ik, dat het ten behoeve van het Rijksmuseum te Amsterdam worde afgestaan". Rhenen was in die dagen nog geen museum rijk, laat staan een conservatrice, die de kunst van het conserveren machtig was. De eis van de minister ging de gemeenteraad van Rhenen weliswaar aan het hart, maar toch werd besloten, omwille van de doorgang van de restauratie, het bewuste schilderij af te staan! Op zijn beurt stelde toen ook de gemeenteraad een voorwaarde. Er zou een getrouwe kopie voor in de plaats moeten komen. Het ging om het schilderij "De inneeminghe van Reenen door de Hertog van Kleef in 1499". Die kopie is er gekomen en hangt heden ten dage nog in de raadszaal van het oud stadhuis. Ook al een keer gerestaureerd.

De raad had dan wel voorgesteld 50% van de restauratiekosten voor zijn rekening te nemen, maar dat was in eerste instantie pure bluf. Men had geen cent te makken. De grote vraag was hoe de zaak gefinancierd moest worden. Maar, vindingrijk als echte Rhenenaren zijn, daarvoor werd ook een oplossing gevonden. Om het benodigde geld bijeen te krijgen ging men sparrebomen verkopen uit de stadsbossen. Dat leverde een bedrag op van f 24.081,-. Maar dat alleen was niet voldoende. Men ging ook nog iets anders doen. Het leken wel voddeboeren of lompen- en oud-metaalhandelaren, die raadsleden van toen. Want men besloot zonder blikken of blozen het metaal van de klokken van de hand te doen. De prijs was toen f 73,50 per 100 kg en in de gemeenteraadsvergadering van 25 april 1899 deelde de burgemeester mede, dat circa 6000 kg aan oude klokken en klokkeresten waren verkocht voor het toen lieve sommetje van f 4.350,46½.

Daarmee was het geld voor de restauratie tot op de halve cent nauwkeurig bijeen en konden toren en kerk weer in de oude gedaante worden opgetrokken. Dat de Rhenenaren sindsdien altijd de bijnaam van "Klokkenverkopers" hebben gehouden, doet de gemeenteraad van 1897 geen zeer meer.....

Joop Bovenschen

De Bodebussen van Rhenen

door M. Agterberg
Gemeentebode van Schipluiden

Bij de inventarisatie van Bodebussen in de provincie Utrecht zijn een achttal van deze sier-ambtstekens van Rhenen in de belangstelling gekomen.

Wat zijn bodebussen: een herkenningsteken voor de Bode van een College, dat zich belangrijk genoeg voelde omdat middels de Bode tot uitdrukking te laten komen.

De geschiedenis van het gebruik van dit onderscheidingsteken gaat terug tot de middeleeuwen, toen berichten nog in de "Busse" werden gestoken die aan de gordel gedragen werd. Die berichten kregen later een andere plaats, maar het teken bleef gehandhaafd, en werd vanaf de 15^e eeuw voorzien van het wapen waarmee de afzender te herkennen was.

De uitvoering van deze bodebussen werd steeds fraaier en gaf in woelige tijden de Bode enige bescherming op zijn vaak gevaarlijke reizen. Menig Stads- en Provinciaal Bestuur, alswel de Besturen van Waterschappen en Ambachtsgilden lieten fraaie bodebussen door edelsmeden vervaardigen, zodat er veel meer hebben bestaan dan ooit kan worden geïnventariseerd.

Nu treffen wij in de provincie Utrecht diverse stijlen aan, waarin de bodebussen werden uitgevoerd. Met grote verscheidenheid in periode zien we de 17^e eeuwse bodebussen met sierlijke symbolen en rijke heraldische uitdrukkingen nog in gebruik in het "Stichtse" gebied. Maar ook in degelijke of soms pompeuze uitvoeringen zullen de 18e eeuwse bodebussen een gebruiksgeschiedenis weergeven, waarmee het ambt van Bode in Utrecht zich kenmerkt. Het is stellig de bedoeling de tentoonstellingen over de bodebus met gegevens over het ambt en zijn ambtsdragers uit te breiden. Immers, het bodeambt is één der oudste overheidsambten die ons land kent. Er zullen dan ook Bode-instructies en reglementen, speciaal opgediept uit verschillende archieven, op deze tentoonstellingen getoond worden.

Had de bode tot eind 19e eeuw een belangrijke berichten functie binnen en buiten zijn gebied, zijn positie zou daarmee in het Stadhuis waar hij werkzaam was niet blijven stijgen.

Deze belangrijke vertrouwenspositie zou geleidelijk aan verdwijnen. Sterker nog, sommige representatieve bodetaken zouden niet meer door de Bode uitgevoerd worden, helaas.

Het is de bedoeling dat deze tentoonstellingen de tegenstelling van toen en nu duidelijk aan de orde stellen.

Het draaglint, waar de bodebus op bevestigd is, heeft in de gebruiksgeschiedenis eveneens een belangrijke plaats ingenomen. Veelal was het gevlochten in standaardkleuren, maar ook wel fraai uitgevoerd in gemeentekleuren, voorzien van een kwast of pompoen met zilverdraad omwikkeld.

Dat bodebussen van zilver werden gemaakt is veelal te verklaren doordat zilversmeden de vaardigheid bezaten een dergelijk voorwerp te kunnen maken, maar ook doordat de eenmalige aanschaf net zo kostbaar was in zilver of koper. Het maakt het bestuderen van de bodetekens aan de hand van de ingeslagen meestertekens wel aanzienlijk gemakkelijker. Zeker wat betreft de Utrechtse zilversmid Nicolaas Verhaer (1685-1750), die voor de stad Rhenen in 1713 en 1737 twee fraaie bodebussen vervaardigde. Hoewel beide hetzelfde jaarletter hebben, is door de uitdrukking van de schildhouders, twee leeuwen, een duidelijk verschil aantoonbaar. Er is meer in het Rhenens zilver wat onze aandacht vraagt: de zilveren draagletters (18^e eeuw) die de bode op de mantel droeg, zijn bewaard gebleven. Dit is een derde ambtsonderscheiding naast bodebus en bodestaf (voor de Gerechts- en Stadsbode) ook de naam in draagletters, waarmee de officiële erkenning van de bode werd bevestigd.

Dat de ambachtsgilden een belangrijke invloed in de stadsgeschiedenis hadden is bekend, wat zich natuurlijk ook laat merken aan hun bodebussen. Niet alleen Utrechtse en Rhenense zilversmeden maakten voor Rhenen de bodebussen, de bekende 18e eeuwse Wageningse meesters Willem Boekelman en zijn zoon Daniël waren daarom bekend. Opvallend hierbij is, dat één exemplaar hiervan een ongekroonde W als stadskeur voor Wageningen gebruikt, terwijl de gekroonde W gebruikelijk was. Deze bodebus van het Schoenmakersgilde werd in 1765 door Daniël Boekelman vervaardigd.

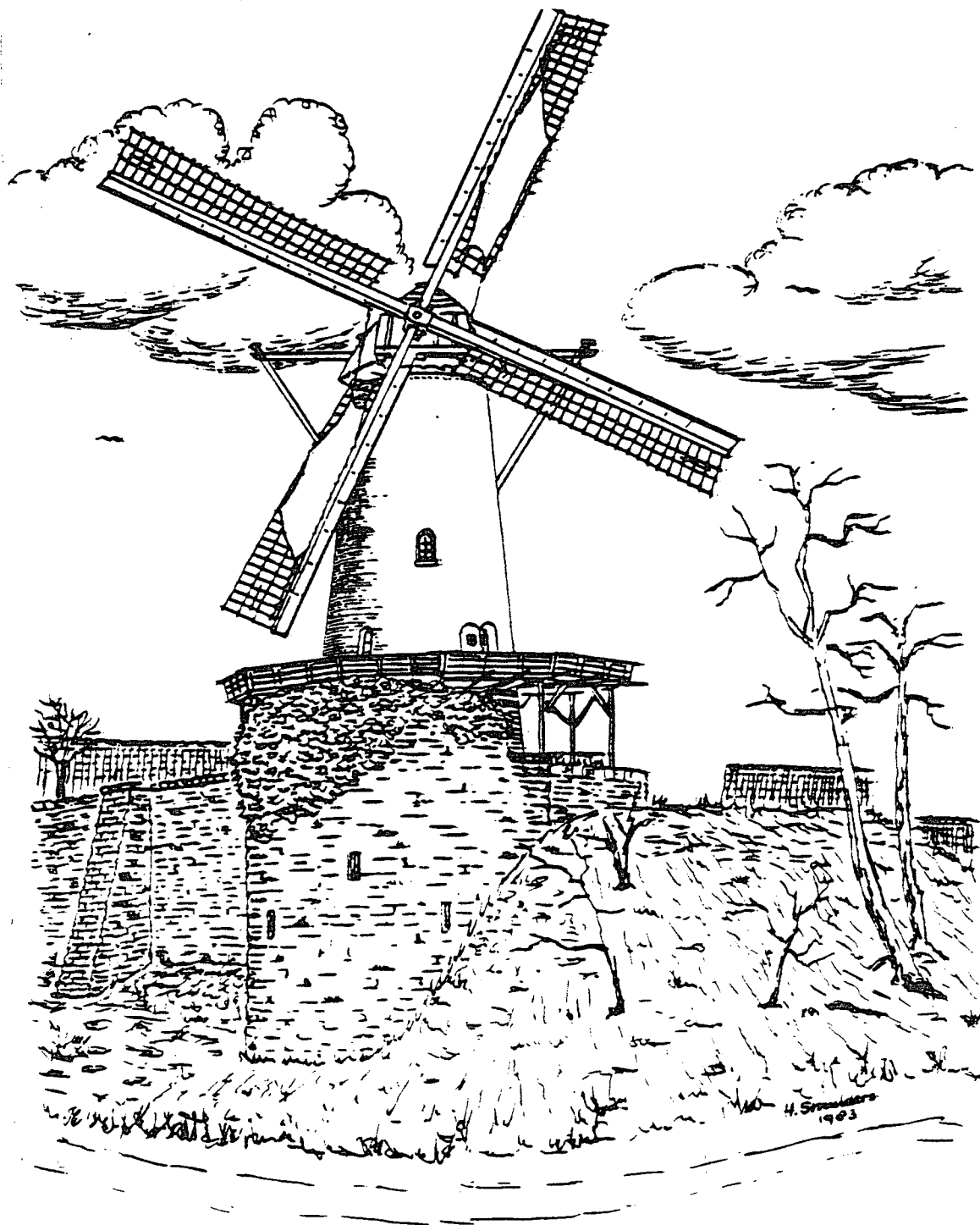
De bodebus voor het Waterschap "De Rhenensche Nude en Achterberg-sche Hooilanden" zou zo van het Gelderse Hof afkomstig kunnen zijn en wordt verondersteld voor f 40,- door Johannes Arntzen (1732 - 1807) in 1773 te zijn gemaakt. Deze bus bezit de symbolen die voor Gelderland bekend zijn, de "hertogshoed" als bekroning en de twee "leoparden" die als schildhouders deze bodebus flankeren. Hiermee is de ligging van Rhenen, met de Utrechtse en Gelderse invloeden tot uitdrukking gekomen.

Verheugend is het behoud van een eigen stijl, samen met de andere pronkstukken uit de collectie van het Streekmuseum en de stad Rhenen. Moge deze gegevens een welkome aanvulling zijn op de Rhenense stadsgeschiedenis.

Met dankzegging aan de staf van eerdergenoemd Streekmuseum voor hun belangrijke bijdrage.

Gedurende de maand juni 1983 zal de tentoonstelling van de bodetekens uit de provincie Utrecht in het Streekmuseum Rhenen te zien zijn.

Op 9 Juni 1983 zal de heer M. Agterberg een lezing over dit onderwerp voor onze Vereniging houden.

Inleiding.

Als lid van de Oudheidkamer Rhenen en als vrijwillig molenaar op de Binnenmolen v.h. Panoramamolen te Rhenen, hoop ik een aantal artikelen te schrijven over de historie ervan. Daarover is tot dusver weinig van bekend. Men is in het verleden niet geïnteresseerd geweest in het wel en wee rond de molens zowel in geschrift als later op foto's. Alleen de diverse schilderijen, aquarellen en tekeningen laten althans de twee windmolens van diverse kanten zien. Veel bedrijvigheid in en rond Rhenen is door B.J. Pamspek vastgelegd. In de vele foto-verzamelingen is niets van betekenis gevonden. Alhoewel de heer Deys onlangs een foto van een molen in Rhenen in handen kreeg die aan de Achterbergsestraatweg nabij het kerkhof moet hebben gestaan. Men vond de molens zo alledaags dat men er kennelijk niet aan dacht om dit vast te leggen.

Elders in den lande is dat wel gebeurd, opgetekend en in talrijke boeken vastgelegd. Deze gegevens zullen een leidraad zijn in de reconstructie van de historie van onze Rhenense molens. Hopelijk bereiken tijdens het verschijnen van deze artikelen, nieuwe gegevens of komen informaties van de lezers bij ondergetekende zodat ik kan aanvullen, toevoegen of corrigeren.

De Binnenmolen.

De Binnenmolen heeft zoals gezegd, niet veel historische vertelstof. Prof. van Itterson heeft het volgende geschreven: Op 22 september 1571 staat Philips II de stad Rhenen toe een windkorenmolen op te richten en daarvoor fl 700.- op te nemen. De magistraat krijgt dit op de stadsweide (uiterwaarden). Nieuwe burgers van Rhenen moesten zweren dat ze hun graan alleen zouden laten malen op de stadsmolen. (Dwangmolen) Later kwam de molen in partikuliere handen. In 1767 (15 april) werd hij verkocht aan de domeinen van Utrecht. In de 19^e eeuw werden de molenaars weer aangesteld door het gemeentebestuur. Hij was toen weer eigendom van de gemeente Rhenen en is dat tot 1969 gebleven.

Doordat vrijwel iedere inwoner zijn graan naar de molen bracht was het een belangrijk trefpunt. Veel is daar over de tong gegaan. De molenaar behoorde tot de notabelen van stad of dorp. Hij bezat dan ook wel enige macht al was hij meestal in dienst van een heer of kloosterorde. In die tijden golden de zgn. heerlijke

rechten zoals de molenban of molendwang. Deze molendwang stelde de bezitter ervan in staat de ingezetenen van het gebied waarop dit recht van toepassing was, te verplichten hun graan te malen op de hem toebehorende molen. De inkomsten van de pachter/eigenaar/molenaar bestonden uit het molster of maalloon. Dit bestond uit het, afhankelijk van hoe dat wettelijk was vastgesteld, zestiende deel van het te malen graan. Dit graan of het daarvan gemalen meel, werd door de molenaar met een speciale maat geschept. Zo spreekt men van scheploon. Kreeg de molenaar teveel graan aangevoerd dan kon hij de burgers naar een andere molen verwijzen waarmee hij een verbond had gesloten. Dit hield echter wel in dat hij zijn recht van scheploon behield en dit loon ook gold voor de tweede molen. Zo'n verwijzing was zeer onvoordelig voor de burgers. Degene die zich niet aan de molendwang hield kon zwaar gestraft worden. Wat er allemaal op dit gebied in Rhenen, heeft plaats gevonden is tot dusver niet bekend.

De Binnenmolen is voor een molen vrij jong, slechts 91 jaar. In 1892 is hij op de plaats gekomen van zijn eeuwenoude voorganger. In het molen vakjargon heeft onze molen een groot aantal benamingen.

Binnenmolen,	omdat hij binnen de stadsmuur staat,
Walmolen,	" " op de muur of wal staat,
Pastionmolen,	" " op een verdedigingspunt staat,
Lagestellingmolen,	" " de stelling t.h.v.d. 1 ^e zolder,
Bovenkruier,	" " de kap beweefbaar heeft,
Ronde stenen korenmolen .	" " zo is opgebouwd,
Vroeger dwangmolen	" " dat is geweest.

Ondanks al deze benamingen is het niet bekend of de molen ook een eigen naam heeft gedragen. Zekerheid heb ik hierover nog niet. Doch de wijdse naam " Panorama Molen" behoort niet bij de molen. Deze dateert uit de tijd dat hij als restaurant werd geëxploiteerd. Waarschijnlijk heeft hij wel een naam gehad n.l. " De Hoop". Die naam kwam veel voor wat betreft stonden en staan er veel "Hopen" langs de weg evenals er "Hopen" op de Rijn dreven, als schepen wel te verstaan.

Officieel staat hij te boek als, "De Binnenmolen te Rhenen". Wanneer een molen een naam heeft dan staat hij meestal in sierlijke letters geschilderd op de z.g. molenbaard. Deze zit aan de voorzijde van de kap onder de askop, het middelpunt van het wiekenkruis. Onze molen heeft ook zo'n baard doch deze is maagdelijk groen met een witte lijst. Men mag hem niet zomaar een naam geven maar als de echte naam mocht worden gevonden dan mag hij op de molenbaard

worden geschilderd. Zo'n molenbaard was voor sommige molenaars het visitekaartje. Hij werd versierd met houtsnijwerk. Soms werd hij niet gebruikt om de naam er op te schilderen of te beitelen doch ook om er fraaie spreuken op te zetten. Een mooi voorbeeld geeft de molen "De Zwaan" in Lienden: "Bij storm en wind is God mijn vrind".

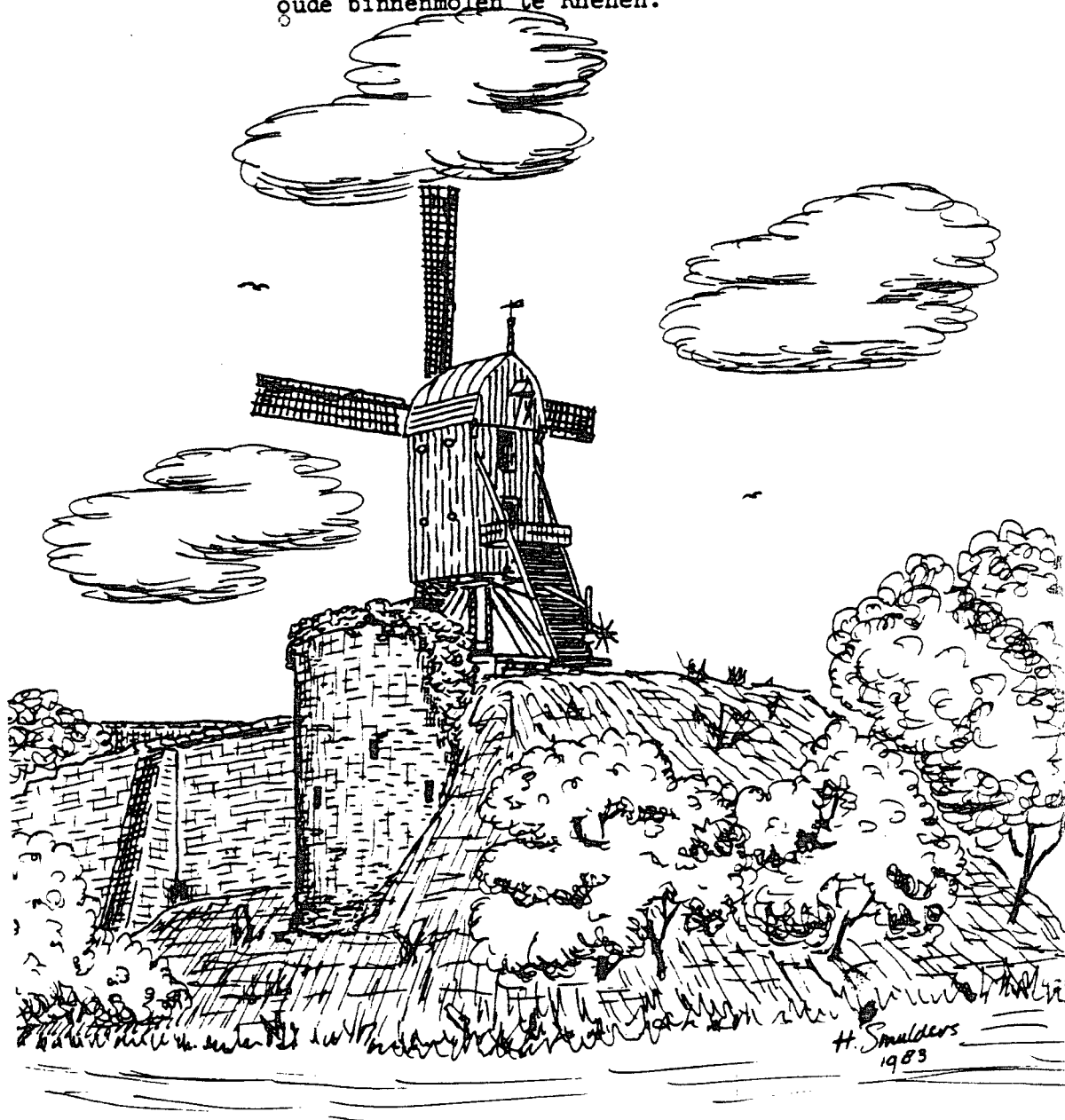
Om nog even terug te komen op de reeks benamingen er hoort er nog één bij. Naast Bovenkruier is de molen ook nog Buitenkruier d.w.z. aan de kap zit een staart constructie met aan de onderkant een kruirad of lier met een kabel met aan het uiteinde een haak of ring waarmee de molen op de wind gezet kan worden. De molen "De Zwaan" is een Binnenkruier aangezien deze geen staartconstructie heeft. Het kruirad bevindt zich hier bovenin de molen op de kapzolder. Binnenkruiers komen voornamelijk voor in Noord-Holland als poldermolens.

De Binnenmolen is in 1892 gebouwd ter vervanging van de oude molen. Deze molen was van een ander type, de standerdmolen. Deze bood weinig mogelijkheden om het bedrijf uitte breiden. Men moest het hoofd kunnen blijven bieden aan de toenemende concurrentie en de voortschrijdende mechanisatie. Men was toen al in staat de molenstenen met de motor aan te drijven. Daarnaast bood dit type nauwelijks ruimte voor opslag. Een ronde stenen molen bood betere omstandigheden. Bovendien kwam ten noorden van de molen geleidelijk meer bebouwing wat windbelemmering betekend. De molen moest hoger worden. Zo werd het een lagestellingmolen. Het kenmerk hiervan is dat de stelling op staandersrust die in de grond gefundeerd zijn. Dit in tegenstelling met de stelling- en de hogestellingmolens die geschoord zijn op de romp.

De molen is gebouwd in een tijd dat er veel molens werden gesloopt. Onderdelen werden door molenmakers opgekocht en gebruikt om er weer nieuwe molens mee op te bouwen. Dit is ook met onze molen gebeurd. Op een onderdeel in de kap n.l. het bovenwiel staat het jaartal 1821 gebeiteld. Hieruit blijkt dat dit onderdeel reeds 71 jaar in een andere molen dienst heeft gedaan. Dit is ook het geval met de molenas. Het is ook vaak voorgekomen dat onderdelen van de voorganger opnieuw werden gebruikt. 'tJa ook in die tijd moest men op de centen passen. Hele molens werden soms op dek-schuiten het land door vervoerd van de Zaanstreek naar Limburg. Alleen met ronde stenen molens was dat niet mogelijk. Ook heden ten dage komt zoiets op kortere afstanden, nog wel eens voor.

H. Smulders.

Reconstructietekening van de
oude binnenmolen te Rhenen.

OUD RHENEN

O U D R H E N E N

Mededelingenblad van de Historische Vereniging
Oudheidkamer Rhenen en Omstreken

tweede jaargang

nummer 2

juni 1983

Samenstelling van het bestuur van de Historische
Vereniging Oudheidkamer Rhenen en Omstreken

Dr. H.P. Deys, voorzitter

J. Combrink, secretaris en redacteur Oud Rhenen,
Rozenlaan 111, 3911 DR Rhenen, tel.
08376-3411, b.g.g. 08886-2018

J.G. Koekoek, penningmeester, rek. 41.98.73.708
Amro-Bank Rhenen, bankgiro 848700

H.E. Dekhuijzen, 2de voorzitter

Mw. R. Bovenschen-Bor, 2de secretaris, tel. 08886-
2018

A.J. Bovenschen, perscontacten

Mw. Ch. H. Delfin-van Mourik Broekman, coördinatie
werkgroepen

Niets uit deze uitgave mag worden overgenomen zonder
schriftelijke toestemming van het bestuur

Omslag: B. Oosterhoorn

GELDONTWAARDING IN VROEGER EEUWEN

Er is niets nieuws onder de zon. Als we tegenwoordig dagelijks constateren, dat 'alles duurder wordt' en 'een gulden geen gulden meer is', herhalen we gezegden die onze voorouders eeuwen voor deze ook dagelijks uitte-ten. De overgang van goederenruil naar geldhandel in de vroege eeuwen van onze jaartelling zijn mede oorzaak geweest van deze ontwaarding. Tienden, cijzen of hoe de belastingen toen geheten mogen hebben werden 'in natura' afgedragen. Het woord 'tiende' zegt het reeds: een tiende deel werd als belasting of pacht aan de eigenaar van de grond overgelaten en dat was oorspronkelijk een tiende 'schoof' bij de oogst of een tiende 'schepel' bij het malen van graan (het zgn. windregaal). Zolang dit nu maar in natura geschiedde was er niets aan de hand, maar op de duur moest dat wel als omslachtig beschouwd worden. Goederen of waren 'in natura' vragen opslagruimten en als deze ingeleverde goederen te veel geconcentreerd werden ingeleverd dienden deze bergplaatsen steeds groter te worden, om van het vervoer van de goederen nog maar niet te spreken. We tref- fen ze in vele oude steden nog wel aan, die 'spiekers' of 'spijkers', de silo's voor graan.

Dat men op de duur naar eenvoudiger overdracht zocht is te begrijpen. Men ging de vergelijkende waarde van de te 'betalen' goederen vaststellen en men deed dit in een gewicht goud of zilver. Het einde van de 14e eeuw ziet dit proces zich versnellen en omstreeks 1400 worden de 'waarden' in metaal uitgedrukt. Het woord 'gulden' wijst op het oorspronkelijk gebruikte metaal, nl. goud.

Florence was in die tijd de stad waar men een gouden munt in omloop had, waarin door de muntmeester een 'florin' (een bloem) was geslagen. Deze goud-florijn was een veel als eenheid aanvaarde muntwaarde. In deze streken was de 'groot' veelal de eenheid, in de duitse landen de mark, nog weer ergens anders de franc. Goud was schaars en daarom werden de munten in zilver afge- slagen, goudstukken waren toen ook al zeldzaam.

Een ander betaalmiddel was het Engelse pond, deze naam is afgeleid van 'libra', in het frans 'livre', dit was een zilveren standaard. Dit pond werd verdeeld in 240 penningen (zilver), waarvan er 20 in een shilling ging- en. De florijn, de frank, de livre, écu (daalder) en de

mark waren alle afgeleid van het engelse pond, ofschoon de benamingen en de waarden wel eens dooreen liepen. Deze standaardmunt bevatte $3\frac{1}{2}$ gram zuiver goud. De zilveren standaard was te onderscheiden van de gouden door dat men voor de naam van het muntstuk het woord 'gouden' vermeldde, alleen de naam zonder dit voorvoegsel kan een waarde in zilver of zelfs in papier vertegenwoordigen. Nu is het hoogst moeilijk om de waarde van dit geld naar onze begrippen vast te stellen. Wat kon men er mee doen? Hoeveel betekende 100 florijn enz.? Daarbij de levensmiddelen tot maatstaf nemend, komt men wel iets dichterbij de werkelijkheid, maar 'een brood' in de Middeleeuwen is geen brood van nu, een paard van toen heeft een andere prijs (waarde) dan nu, een huis van heden is onvergelijkbaar met een 'woonstee' van vroeger. Kortom, zelfs in geschriften waar prijzen genoemd worden kan men niet bepalen of deze nu in waarde meer of minder gedaald of gestegen zijn.

Het aanmaken van geld was daarbij nog een recht dat elke vorst zich aanmatigde. Zelfs de steden deden er aan mee, al naar hun belangrijkheid als handelsmiddelpunt. Door deze verdeeldheid bestond er grote ongelijkheid, die nog werd bevorderd doordat de maker bepaalde wat de waarde ervan was, meestal dan wel getoetst aan waarden van de gouden of zilveren standaard. Echter door vermindering van de aanwezigheid van edelmetaal in de munt, of door vervanging van onedel, kreeg de mens ook hier minder 'waarde' voor zijn geld. Hoe deed men dat, die gehaltevermindering? Wel, de maker hield na een poos bepaalde munten in, smolt ze om en bracht ze opnieuw in omloop. In het begin ontdekte 'het publiek' deze waardevermindering niet, maar op de duur raakten zulke munten in een kwade reuk. Zo waren b.v. de 'groten' die bisschop Frederik van Blankenheim liet slaan, niet betrouwbaar: er was met het zilver geknoeid. Helaas moeten we zeggen dat de naam 'Rhenense ganzen' een scheldnaam was voor te lichte zilveren munten. De schuldige voor deze 'devaluatie' was de toenmalige bisschop, die geld nodig had om oorlog te kunnen voeren. Graaf Willem VI van Holland waarschuwde tegen dit 'geld' van zijn buurman (zie ook hoofdstuk 'De bisschoppelijke munt' in mijn boek 'Rhenen, van vestingstad tot Grebbestad').

Utrecht had wat het muntwezen betreft een zekere reputatie. Het was niet duidelijk of de stad Utrecht het recht had munten te laten slaan. Ze deed het echter wel, maar ook de bisschoppen maakten van hun muntrecht gebruik en lieten het munten van kleingeld door het stadsbestuur oogluikend toe. In tijden, dat de macht van de bisschop klieven was, waagde men zich zelfs aan het slaan van grotere munten.

Prof. Dr. H. Enno van Gelder, aan wie wij dit alles ontleenen, vertelt dat in de 14e eeuw de 'groot' reeds devalueerde. Een groot werd verdeeld in 4 duiten. Om de moeilijkheid van het geld duidelijk te maken citeren we 'De munten van de stad Utrecht', een uitgave van het Centraal Museum Utrecht: 'De stuiver wordt verdeeld in 12 witten (de Utrechtse groot heet 'wit') van elk 4 duitkens. Eén stuiver is dus $12 \times 4 = 48$ duiten. Omdat in Holland de stuiver gelijk is aan 2 Hollandse (Bourgondische)groten, ieder van 4 duiten, is de stuiver in Holland $2 \times 4 = 8$ duiten. De Hollandse groot, een halve stuiver, is derhalve gelijk aan 6 Utrechtse witten. Als een stuiver 8 Hollandse duiten of 48 Utrechtse duitkens bevat, dan is de Hollandse duit gelijk aan 6 Utrechtse duitkens' (einde citaat).

Later, in de 16e eeuw, wijzigden zich deze verhoudingen. De Bourgondische stuiver (gevalueerd genoemd) is dan gelijk aan $1\frac{1}{4}$ Utrechtse stuiver van 12 witten.

We hebben zo uitvoerig bij het bovenstaande stil gestaan omdat we daaruit lezen dat een 'stuiver' een vrij belangrijk en zelfs 'waardevol' geldstuk was, en velen van ons nog tastbaar deze munt gedevalueerd kennen. De ouderen onder ons noemen (of noemden) een halfstuiverstuk nog wel een 'vierduit-stuk', waarbij we in plaats van 8 duiten nog maar 4 duiten voor deze munt kregen. De duit zelf is uit ons muntstelsel verdwenen, evenals in onze tijd de cent. De waarde van het laatste geldstuk is in een mensenleeftijd van 'belangrijk' tot praktisch niets gereduceerd. Wim Sonneveld zong het reeds: Met een cent was 50, 60 jaar terug nog heel wat te kopen.

De Bodebussen van de stad Rhenen.

Van 8 juni t/m 2 juli 1983 wordt in het Streekmuseum Rhenen de tentoonstelling "De Stichtse Bodebus" gehouden.

Rhenen is er vertegenwoordigd met 2 bodebussen en 5 bode-tekens van de Rhenense gilden en de bodebus van het Waterschap "De Rhenensche Nude en Achterberg che Hooilanden". De nog aanwezige bijzonderheden aangaande de 5 gildetekens zijn enkele maanden geleden opgediept uit het oud-archief van de gemeente Rhenen en staan al in de tentoonstellings-katalogus vermeld.

De zilveren bodebussen van Rhenen zijn oorspronkelijk verguld geweest. Het model is zeer gangbaar en komt met kleine afwijkingen ook bij andere steden voor. De afmetingen van het schild zijn 7 x 5,6 cm.

De tekens zijn gemaakt door Nicolaas Verhaer uit Utrecht, zoon van Arnoldus Verhaer, geboren 1685 of 1686. In 1697 begon hij als leerjongen en in 1710 behaalde hij zijn meestertitel. Hij overleed, ongehuwd, op 20 april 1750. Door middel van het meesterteken en de jaarletter op de bodebussen waren zilversmid Nicolaas Verhaer en het jaar van vervaardiging 1736 al bekend. De volgende stap was het vinden van de opdracht tot vervaardiging en de kwitantie van de bodebussen.

Oud-archief Rhenen, map 214, rekening 1736:

"Extract uijt de Politicque Resolutien der stadt Rheenen. Lunae 16^e Maij 1735,

Is den Cameraer gelast met communicatie van de heeren Borgermeesteren eenige Penningen te besteden aen een ijsere kist voor de stadt om aldaer in bewa- ringe te leggen de Penningen welke bij slot van Reke- ning door de respectieve Rendanten sal bevonden worden schuldig te sijn.

alsmede om voor deser stadsboudens te doen ma- ken twee bussen met 't Rhenense wapen daer op gedreven, van diergelijke stoff en fatsoen als dat vande stadt Utregt, Ackordeert met de voorseide Resolutie."

Over de ijzeren kist verderop in dit artikel.
Een leuke bijzonderheid is de bepaling, dat de Rhenense bodetekens op die van de stad Utrecht moesten lijken. De bodetekens van Utrecht zijn helaas niet bewaard gebleven.

oud-archief Rhenen, map 188, jaarrekening 1735-1736:

" Aan N: Verhaar voor 't maken
van de bussen voor de bodens
volgens approbatie en quitancie 45-2-..
Aan frans butot voor twe quasten
tot de voorseide bussen als voren 8-.-.."

oud-archief Rhenen, map 214, rekeningen betr. 1736:

"den 3 Augustus 1736

N. Verhaar

heeft geleverd ten dienst van de stad renen	
met kettingen	twe wapens voor bode weagede
en haken	dartien loot et loot tegen
	een en dartig stuijvers komt 20-3-0
	voor maken en vergulden 26-0-0
	komt zamen 46-3-0

voldaan door de heer kamelaar van deventer
met 45 gulden 2 stuijvers

op den 4 Augustus 1736

N: Verhaar f 45-2-.."

Het is mij nog onduidelijk, waarom de stad meester Verhaar
1 gulden 1 stuiver minder uitbetaalde dan hij in rekening
had gebracht.

oud-archief Rhenen, map 218, rekeningen betr. 1736:

"Uijtrecht den 4 augustus 1736

frans butot heeft geleevert ten dienste der staet renen
twee waepe quaste a 4 gulden f 8-0-0
ten dank voldaan op dato als boove
door de heer Camelaar van deventer
frans butot."

De Gemeentelijke Archiefdienst Utrecht was zo vriendelijk na
te gaan wie deze Frans Butot was. In 1747 wordt als beroep
opgegeven: vinkelier. Zijn geboortedatum is onbekend, waar-
schijnlijk is hij buiten Utrecht geboren. Hij was gevestigd
"op den Dar, bij de Lakensnijders". Hij overleed op 28 sep-
tember 1751. Volgens de op 23 mei 1753 opgemaakte akte liet
hij f 90.433,-- na aan zijn drie kinderen.

In map 98 van het oud-archief Rhenen bevindt zich de Eed van de bode, die uit 1739 of kort daarvoor dateert. Onderaan wordt vermeld dat "den 10^{en} Februarij 1739 heeft Jan Moll den vorenstaanden Eed als Bode deser stad afgelegt. Den 15 November 1774 heeft Willem van Noort den bovenstaanden Eed afgelegt". Kennelijk was er toen nog maar één bode in dienst.

Wat betreft de ijzeren stadskist, die in de resolutie van 16 mei 1735 genoemd wordt, deze bevindt zich ook in de kollektie van het Streekmuseum. In het oud-archief, map 188, jaarrekening 1735-1736 vond ik de volgende verantwoording:

"Aan George Colonius voor
een ijsere kist volgens aprobatie en quitantie 35-12-8"
In map 214, rekeningen 1735-1736:
"Amsterdam den 18 april 1735
debet aan George Colonius & Zoon
114 11 Een ijsere kist à 6½ st. 1e f 35.12.8
Voldaan Contant
George Colonius & Zoon"

1 heeft hier de betekenis van pond. De kist weegt dus 114 pond. Dat gewicht kan ongeveer kloppen, al heb ik de weegschaal nog niet mee naar het museum genomen. Bovendien zal dit het Amsterdams pond zijn, dat afwijkt van ons huidige pond.

Het sommetje 116 pond à 6½ stuiver = f 35-20-8 komt bij mij nog niet goed uit. Misschien dat rekenaars onder U het eens willen proberen en de oplossing kunnen geven.

Met dank aan de afdeling interne zaken van de gemeente Rhenen, het Centraal Museum Utrecht en de Gemeentelijke Archiefdienst Utrecht.

Trudi Heijenga.

HET GRAFVELD BIJ RHENEN

Toen in 1951 aan de voet van de Donderberg, ten behoeve van een wegverbreding, grond verzet werd, kwamen er in zulke grote getale potscherven en metalen voorwerpen naar boven, dat de R.O.B.') gewaarschuwd werd. Het gevolg was een ruim 5 maanden durende opgraving van een Frankisch grafveld. Iets wat in brede kringen de aandacht heeft getrokken en dit nog steeds doet. Het grafveld bevond zich aan de westzijde van het omhoog lopende Berkenlaantje.

Evenals op soortgelijke grafvelden uit deze periode werd ook hier in de bovenlaag een groot aantal crematie graven aangetroffen. De verbrande skeletresten waren in grote urnen bijgezet, op een geringe diepte van 50-70 cm. onder het maaiveld, waardoor de potten vaak bij de akkerbewerking beschadigd waren. In het beste geval kon de ontbrekende scherf nog wel eens meters verderop gevonden worden. Dan werd de pot gerestaureerd. In 300 brandgraven met urnen vond men geen, of geheel beschadigde en verbrande bijgaven. Het gehele grafveld telde ongeveer 1100 graven binnen het voor het onderzoek ter beschikking gestelde terrein. Er waren veel aanwijzingen voor dat zich daarbuiten hoegenaamd geen graven meer zouden bevinden. Uitzonderingen daargelaten bevonden zich de vlakgraven op een diepte van 120-150 cm. beneden het maaiveld. De samenstelling van de bodem had er voor gezorgd dat er van de uitgestrekt liggende skeletten niet veel meer over was. Slechts wat tandglazuur en een onduidelijk restantje van de schedel. De bijgaven waren er beter aan toe waar het de fraaie potten, glaswerk, brons en zilver betrof. Alleen de ijzeren zwaarden, messen, bijlen, ango's, speerpunten etc. waren door de roest aangetast. De houten schilden waren verdwenen, in tegenstelling tot de schildknoppen (umbo's), waarvan het ijzer was aangetast, doch het zilver behouden.

In het algemeen is de richting van de graven oost-west geweest, behalve in een westelijk gelegen groepje, waar ze noord-zuid en zuid-noord gericht waren. Behalve 14 paarde graven vond men ook oudere kringgraven. Soms overlapten zich de graven uit verschillende perioden. De datering werd daardoor uiterst moeilijk. Misschien kan gezegd worden dat de Franken het grafveld tussen 425 en 750 gebruikt hebben. Van de vele vondsten kunnen enkele genoemd worden: Bijv. de Angelsaksische potten, andere versierd met radstempel motieven (men rolde een reeks motieven in de natte klei), een soort melkkannen met oor, in in donkeroker-, oranje- of grijskleurig aardewerk. Fraai was het tere glaswerk van schalen en in een punt toegespitste bekers. Terwijl in de mannengraven werktuigen, fraai gordelbeslag en wapens gevonden werden, leverden de vrouwengraven veel sieraden op: Armbanden, ringen, gekleurde kralen van glaspasta en barnsteen. De fibulae kwamen vaak paarsgewijs voor. Naast de knoppen- en schijffibulae getuigden aardige broches, versierd met een ruitertje, een valk e.d., van de fantasie van dit volk. Ergens uit het rijk der Franken is deze hoog ontwikkelde stam noordwaarts getrokken om zich ten noorden van de Romeinse limes (verdedigingslinie) langs de Rijn te vestigen op de hoogte van de stuwwal. Waarschijnlijk hadden deze mensen veel van de Romeinen geleerd.

*) R.O.B. = Rijksdienst voor het Oudheidkundig Bodemonderzoek.

Ch. H. Delfin- van Mourik
Broekman

Extra bericht:

Op Maandag 27 Juni 1983 des morgens te 11.00 uur zal door Zijne Koninklijke Hoogheid Prins Bernhard der Nederlanden de

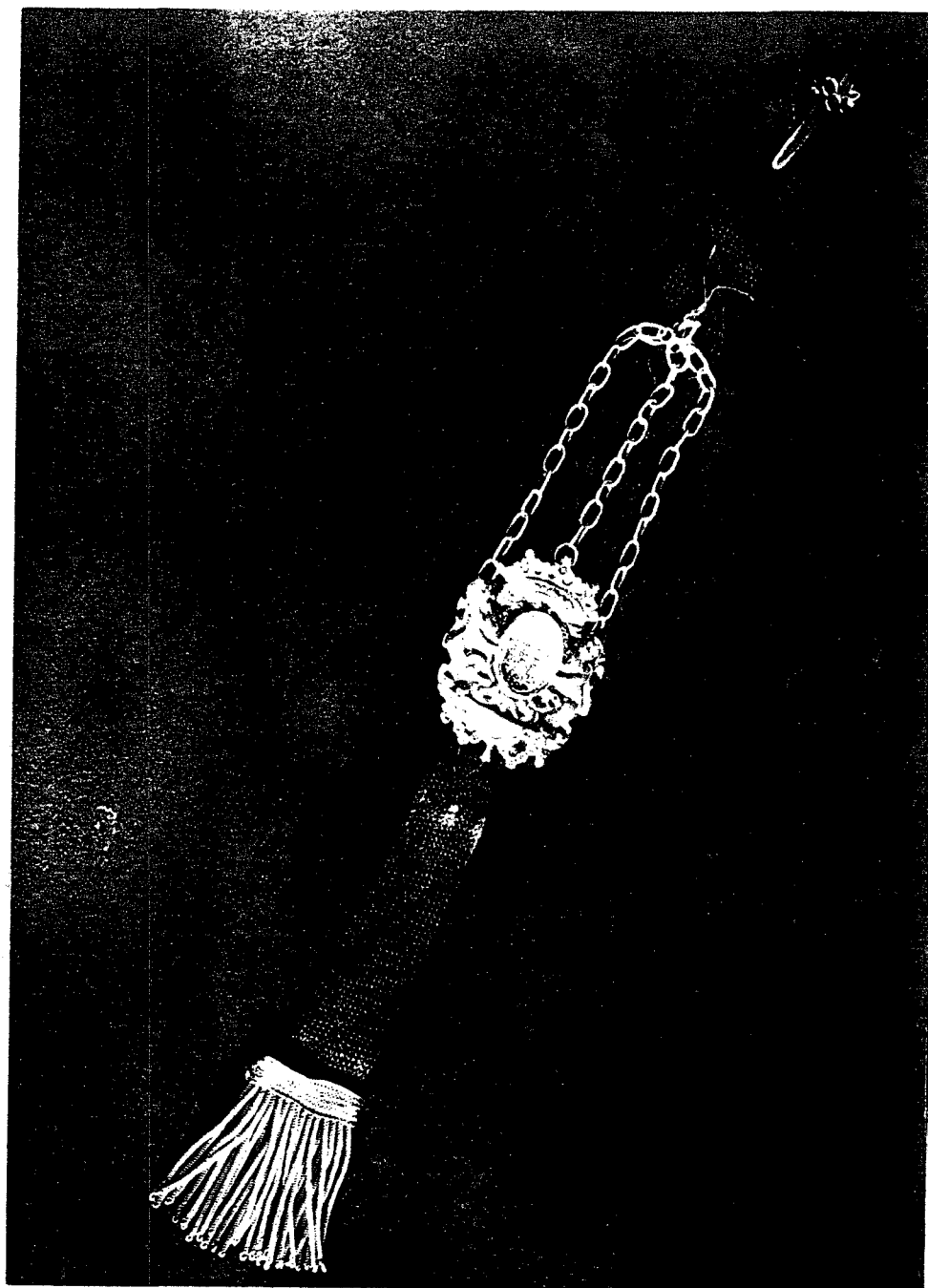
ZILVEREN ANJER

worden aangeboden aan ons bestuurslid

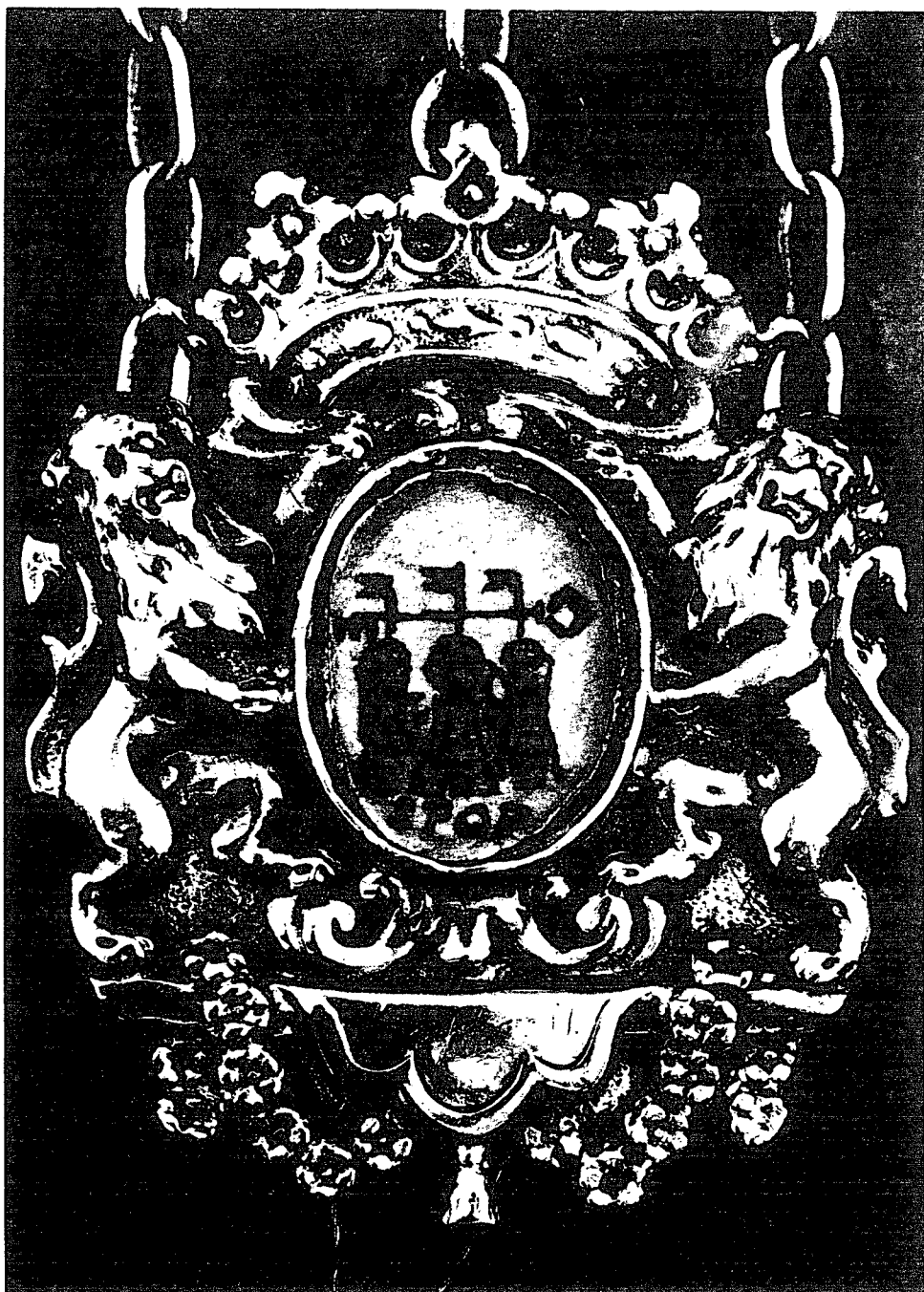
mw. Ch.H.Delfin-van Mourik Broekman.

Wij zijn zeer verheugd met deze erkenning van het vele werk dat zij op oudheidkundig gebied heeft verricht en wij wensen haar van harte geluk.

Het Bestuur

Zilveren bodebus van de gemeente Rhenen

Detail van de Rhenense bodebus

HENDRIK ROODENBURG

etser en schilder

Onder de Rhenense bevolking geldt als één van de bekendste, zo niet dé bekendste kunstenaar, die in het begin van deze eeuw in Rhenen heeft gewerkt, ongetwijfeld de etser-schilder Roodenburg.

In verband met een tentoonstelling van zijn Rhenense werk, die op 19 Juli a.s. zal worden geopend, volgt hier in de artikelenserie Achter Berg en Rijn, een samenvatting van een aantal gesprekken, die schrijver dezes in 1981, 1982 en 1983 met de kunstenaar heeft mogen voeren. In het navolgende artikel is zoveel mogelijk de spreektaal van Roodenburg gevolgd.

Hendrikus Elias Roodenburg werd op 23 Juli 1895 in Den Haag geboren. Hij had reeds op jonge leeftijd interesse voor de Schone Kunsten, hetgeen door zijn vader, die een grote algemene belangstelling had, werd gestimuleerd. De 12-jarige zoon zag eens op een regenachtige Zondagmiddag hoe zijn vader de waterverfdoos pakte en van een landschapje op een kalender een aquarelletje maakte. Henny was hier niet tevreden over en heeft hetzelfde landschapje opnieuw geaquarelleerd, volgens de omstanders met veel beter resultaat.

Hij ging in die jaren, vanaf 1910, iedere zomer naar Rhenen, waar zijn grootouders, het echtpaar Adrianus de Bode in de Hofsteeg woonden (zie ABR afb. 500 en 501, het pand met de poort).

Adrianus had er een transportbedrijfje, een schuur met stal en paarden. Hij was familie van Evert de Bode van de Bontekoe, waar reeds in de tijd van Napoleon een transportbedrijfje gevestigd was. Voorouders waren er stadskoerier maar er werden ook Franse troepen en Kozakken vervoerd.

Roodenburg nam in die jaren uit de schoolbibliotheek ingebonden exemplaren van Stamperius' "Voor 't Jonge Volkje" mee naar huis, waaruit hij reproducties van schilderijen van de Haagse School (Apol, Jozef Israëls enz.) natekende. Het waren zwart-wit reproducties en hij hoefde dus nog geen kleuren te gebruiken.

In Rhenen, waar hij in de vacaties verbleef, heeft hij veel buiten zitten tekenen: aan de Nieuwe Veenendaalseweg, aan de Rijn of bij Remmerden waar hij graag riviergezichten maakte. Hij ging dus al vroeg zelf tekenen in plaats van natekenen, aanvankelijk in potlood, krijt of aquarel, olieverf kwam pas later.

Toen kwam de tijd om te beslissen. Vader zat in het grafisch bedrijf, hij was boekdrukker. Een kennis, die toen aan huis kwam, adviseerde het etsdrukkersvak en Roodenburg werd aangenomen bij Mouton in Den Haag, een hele goede etsdrukkerij, waar etsen van vele, toen zeer bekende kunstenaars werden afgedrukt (Van Witsen, Bauer etc.). Aanvankelijk begonnen als krullenjongen (wegwissen van zwarte vlekjes op het papier, klaarleggen van papier voor de volgende dag), leerde hij langzaamaan het vak maar ook de echte kunstenaars kennen, die hier hun etsen lieten drukken.

Roodenburg kreeg al gauw les van Zilcken. Deze had namelijk eens een spoedklus, de jonge Roodenburg bracht de afgedrukte etsen toen bij hem langs. Bij deze gelegenheid liet hij hem wat eigen werk zien, hetgeen Roodenburg later zelf zo vaak was overkomen. Zilcken bleek nogal enthousiast te zijn en bezocht zelfs Hendrik's vader, die nooit bezwaren heeft gehad, dat zijn zoon kunstenaar zou worden, mits hij later maar op eigen benen kon staan. Een eigen etsdrukkerij was het aanvankelijke idee, de relaties met bekende mensen bestonden al. Het is echter nooit zover gekomen want reeds op zeer jonge leeftijd is hij in het kunstenaarsvak gestapt.

Hij heeft 3 jaar les gehad bij Ph. Zilcken, waar hij voornamelijk leerde etsen en op 18-jarige leeftijd bezat hij al een verzamelingetje van zo'n 20 etsjes van briefkaartformaat of iets groter. Zilcken was een bekend man waar ook andere bekende mensen kwamen, o.a. de eersteklas Haagse kunsthandelaar Schüller, die toentertijd op het Plein gevestigd was. Deze zag wel wat in de etsjes. Het was een bijzondere man, hij pousseerde jonge kunstenaars en dit zeker niet om er veel geld aan te verdienen omdat hij in dezelfde tijd, dat hij Roodenburg's etsjes ging verkopen, ook met Jan Mankes uit Heerenveen begon. Het waren kleine schilderijtjes van vogelnestjes, beestjes, bloemetjes en zo. De prijs was zo'n 25 - 30 gulden en Schüller verkocht ze voor zo'n 50 à 60 gulden, niet om rijk van te worden, maar Schüller vond het leuk ze te pousseren.

Zo verging het ook de eerste etsjes van Roodenburg. Na een week had Schüller al 5 series van de 20 etsjes verkocht voor in totaal wel meer dan f 150.- (in guldens van 1913). Via deze kunsthandelaar ontstonden ook andere relaties waardoor hij tenslotte al gauw op eigen benen kon staan.

Roodenburg maakte voornamelijk landschappen en stadsgezichten. Zijn tweede etsje was een riviergezicht bij Rhenen. Hij werkte aanvankelijk op zinkplaten maar gebruikte later uitsluitend koper. In het begin maakte hij zijn etsjes buiten, bijvoorbeeld het Jodenbergje uit 1913 (zie ABR afb. 722) en het gezicht op de Markt te Rhenen, eveneens uit 1913, bij dit artikel opgenomen. Later werkte hij naar

tekeningen of waterverven. Kwam hij hier aanvankelijk in de maanden Juni tot Augustus, September, in de jaren 1915 tot 1917 werd dit wel van Mei tot October. Grootvader was inmiddels overleden en Roodenburg logeerde toen bij een tante die aan de Oude Veenendaalseweg n°2 woonde, naast Jan Schut.

Omdat hij overal tekende en ook boodschapjes deed leerde hij langzamerhand de bevolking kennen en omgekeerd. Die bekendheid nam plotse-ling toe, toen in 1916 in Panorama in een rubriek, waar jonge kun- stenaars werden besproken, een artikel gewijd aan de 21-jarige Roodenburg verscheen, vergezeld van zijn uit 1913 stammend etsje van de Markt. De Rhenense bevolking vond het prachtig, het was toen zo'n klein, stil stadje. "Tsjonge, jonge, dat is dat joch van De Bode die staat zomaar in de Panorama!". Zo kwam hij in de belangstelling, hij was er "de Schilder".

In deze tijd ontmoette Roodenburg andere kunstenaars, die toen veel in Rhenen kwamen, zoals Zandleven, die overigens in Rhenen woonde in het Huis met de Stoep aan de Heerenstraat (ABR afb. 311, 312 en afb. 322 rechts, plattegrond Rh 34,35). Zandleven (geb. 1868, overleden te Rhenen 1923) was in Rhenen nogal in trek en hij had er een goede naam. Bij hem in huis woonde de kunstschilder J. Carbaat, bij de oude- re Rhenenaren een bekende naam. Het was een typische, zielige figuur die altijd heel braaf zat te tekenen of te schilderen. Hij leefde heel bescheiden in de schaduw van Zandleven en deed er in huis aller- lei hand- en spandiensten voor mevr. Zandleven. Carbaat staat afge- beeld op de foto van de zangvereniging "Kunst na Arbeid" (ABR 596). Andere bekende schilders waren Schulman, prof. Wolter en Co Breman. Hart Nibbrig, de schilder van "Het pontveer te Rhenen" was toen al weg maar Roodenburg heeft hem nog wel in het begin voor het raam be- zig gezien, op de hoek van Heerenstraat en Molenstraat (ABR 511 in het rechter huis) tegenover de huidige bakkerij V.d. Mik.

In het voormalige kantongerecht, het oude huis van Menzo (ABR 306) werkte toen, nadat in de 1^e Wereldoorlog de Belgische vluchtelingen weer vertrokken waren, (ABR 307) de schilder Corn. van der Sluis. Hij schilderde in het genre van Vincent van Gogh, korenvelden en zo.

Roodenburg keek veel naar het werk van de andere schilders, leerde er Bastert en Dirk Wiggers kennen, toen al ervaren schilders waar hij veel van leerde. Zij zaten soms dicht bij elkaar hetzelfde onder- werp te schilderen.

Prof. Wolter heeft een tijd in Rhenen gewoond en wel bij Altena in De Koning van Denemarken waar trouwens ook andere schilders logeer- den. Schulman is in Rhenen met een Rhenense getrouwd.

Ook Elias Stark (1849 - 1933) heeft Roodenburg nog gekend. Stark was eigenlijk apotheker en tandarts, met een grote praktijk in Den Haag (Alexanderveld). Tevens had hij een fabriekje van Stark Tandpasta.

De eerste kennismaking, in Rhenen, vond plaats in 1915 of '16. Toen was Roodenburg eens bezig op het Walletje (ABR 433), waar hij veel werkte. Er kwam een oudere heer aangewandeld, die na een tijdje zei "Je bent zeker geboren in Juli of vóórin Augustus?". Toen dit inderdaad het geval bleek, zei Stark "Ja, dat is een tijd waarin veel kunstenaars geboren zijn".

Stark, die vermoedelijk een familierelatie met de fam. Boodt of de fam. Ramspek had, kwam regelmatig in Rhenen, waar hij bij Boodt in de Heerenstraat (ABR 339) logeerde. Stark etste zelf ook (ABR 723) maar maakte tevens aquarellen en schilderijen en hij was ook de schilder van de drie stadspoorten, die in het Oude Raadhuis hangen (zie ABR 35, 36 en 37). Het bij deze afbeeldingen uitgesproken vermoeden, dat deze schilderijen naar een drietal door B.Ramspek genoemde, maar inmiddels verdwenen aquarellen uit 1833 zouden moeten zijn vervaardigd, blijkt nu juist te zijn. Roodenburg vertelt namelijk: "Er was iemand in Rhenen, die voor liefhebberij tekende en schetsjes had gemaakt van de drie stadspoorten. Het was iets met kleur of zo en Stark heeft de schilderijen van de stadspoorten gemaakt aan de hand van deze tekeningetjes".

Onlangs vond schrijver dezes deze aquarelletjes, geschilderd door G.Baars in 1833, terug bij de weduwe Ramspek-Millenaar. Na haar overlijden in Maart '83 zijn deze werken, bij legaat, nu weer in Rhenen teruggekomen!

Roodenburg kende Ramspek natuurlijk goed, het was een aardige en enthousiaste man waar hij later nog enkele keren in Doesburg op bezoek is geweest, waar Ramspek notaris was. Deze had veel interesse in vele oudheidkundige zaken en hij is in Rhenen vooral bekend geworden door de honderden foto's, die hij rond 1910 in Rhenen heeft gemaakt en die grotendeels bewaard zijn gebleven. Zijn zwager, de röntgenoloog Veltman schijnt hem het enthousiasme voor de fotografie te hebben bijgebracht en in elk geval heeft hij Roodenburg leren fotograferen ("Hij was een vaderlijke vriend voor mij").

Van de overige kunstenaars moet vooral W.B.Tholen worden genoemd. Zijn eerste vrouw lag in Arnhem in het ziekenhuis waar zij maandenlang werd verpleegd. Tholen zat, als de andere bekende mensen, bij Altena in het hotel om z'n vrouw 2 keer per week te bezoeken. In die tijd heeft hij van Rhenen enkele grote schilderijen gemaakt, zo in 1917 - 1919. Hij zat eigenlijk in Volendam en Enkhuizen, daar zaten z'n vrienden en had hij zelf ook een schuit. Voor Roodenburg is Tholen één van de belangrijkste Nederlandse schilders geweest. Hij schilderde op het Kerkplein de Cunerakerk, voorts een groot schilderij vanaf de Molenberg, iets onder de

H.E. Roodenburg April 1920
(foto De Suyk)

Roodenburg leeft van zijn kunst.

Ik vertel dit, opdat de lezers van Panorama zullen weten, dat hem de bewondering van zijn werk, omgezet in reele bewijzen, hoogst aangenaam zal zijn. Maar ik voeg er onmiddellijk en met nadruk bij, dat hij meer vóór zijn kunst dan van zijn kunst leeft.

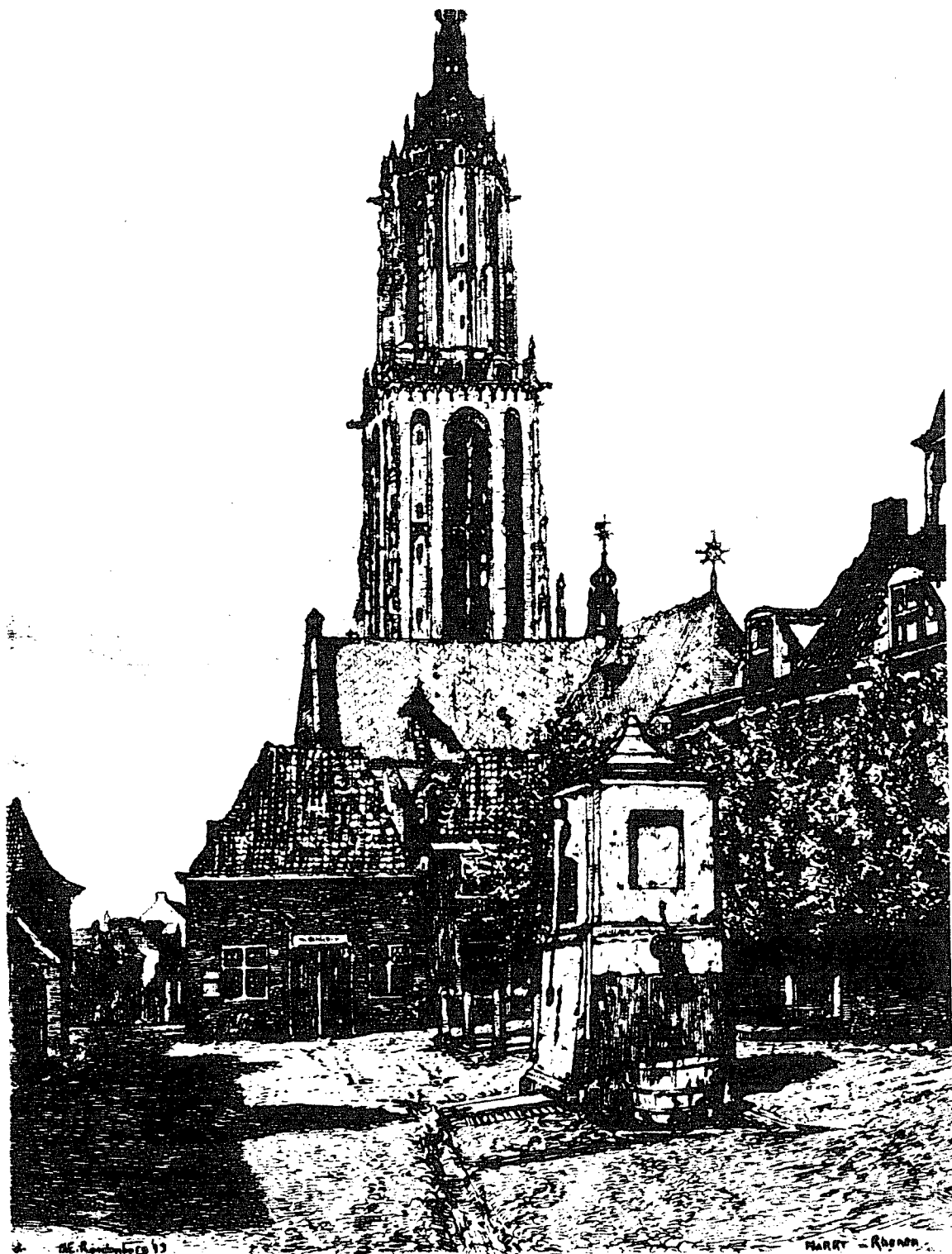
Zijn eischen, aan het leven gesteld, zijn nog heel bescheiden en hij begrijpt ten volle, dat de ontwikkeling van zijn gaven, zeker op zijn leeftijd, van grootere waarde is dan 't bijeenbrengen van vele en goed gemunte zilverlingen.

Maar wie als jong etser zelf zijn kost verdienen moet (ook al verlangt hij geen weelderige omgeving en hupschen opsmuk van allerlei aard), en die van zijn verdiensten verder studeren wil, die heeft toch graag dat er zoo van tijd tot tijd wat afdrukken uit zijn portefeuille verhuizen naar die van kunstverzamelaars, of dat zijn bladen in de eiken lijsten, waarin zij zoo goed passen, de wanden van vele huizen, groot en klein, versieren. L. E. Kos.

Het oorspronkelijke artikel (onder pseudonym van Levisson) uit Panorama, 1916 geplaatst bij de ets van de Markt van 1913.

De Markt te Rhenen.

Ets van H. E. Roodenburg in 1913 gemaakt. -- De lijn is nog wat zwaar, de ets daardoor wat brokkelig. Maar knap geteekend is de plaat zeke wel. En ondanks het dood-rustige van dit verlaten hoekje, waar geen levend wezen beweging brengt, voelt men in de compositie toch den lust naa mouvement. Dat is geen hoekje dat „droomt”. Als straks uit het steegje of uit de huizen de druk-loopende vrouwtjes, de klompklotsende kinderer het boerenkarretje te voorschijn zouden komen, dan pasten hun lijn en hun gedoe bij den opzet van de teekening.

Panoramamolen, het mooiste plekje om te schilderen.

Roodenburg had eigenlijk geen voorkeursplekje. Wel heeft hij veel aan de overkant van de Rijn getekend, waarbij hij dan met de veerboot van Janus Onink overstak. Hier is dan ook de grote ets uit 1916 ontstaan (ABR 721). Van deze zinkplaat zijn 115 drukken gemaakt, waarvan 15 op speciaal rijstepapier. Hoewel Roodenburg meestal zelf ook zijn etsen afdruckte, is deze plaat gedrukt bij Caramelli en Tessaro. Helaas is de etsplaat zoekgeraakt.

De toenmalige gemeentesecretaris J. Houtman was één van de eerste Rhenenaren die van Roodenburg etsjes kocht, toen deze in opkomst was, zo in de jaren 1915, 1916. Houtman was zeer beschaafd, zeer cultureel ingesteld en de wijze waarop hij de dingen benaderde getuigde van een brede ontwikkeling. De zwarte ets van de Markt (de grote versie uit 1916 van de bij dit artikel afgebeelde ets uit 1913) is, door bemiddeling van Houtman, aangeboden aan het Gemeentebestuur. Houtman heeft zelf nog 't kladje voor de 'aanbiedingsbrief' geschreven.

Ook notaris Van Itersen kocht etsen van hem en hij heeft zelfs enkele olieverven laten maken van zijn bezit rondom Rhenen.

Roodenburg heeft altijd goed verkocht en hij heeft altijd alles zelf kunnen bekostigen hoewel het in de crisisjaren, zo 1937 tot 1939 ook voor hem een slechte tijd is geweest.

Naast vrij werk in zeer veel plaatsen in ons land heeft hij ook veel in opdracht gewerkt. Zo heeft hij meer dan 25 jaar de jaarlijkse kalender van de non-ferro metalenhandel van Reesink en Co verzorgd, ook in de oorlog, met uitzondering van één jaar. Enige tijd na de oorlog is Reesink hiermee uit bezuinigingsoverwegingen gestopt, tot grote ontevredenheid van zeer veel afnemers, die hierover stapels brieven hebben geschreven.

In de periode 1949 - 1961 heeft Roodenburg in opdracht van diverse bedrijven tekeningen binnen en buitenshuis gemaakt: de Kempense Zinkmijnen, de Hoogovens, Staatsmijnen, de Oranje Nassau mijnen, Pernis, D.S.M. enz. Daarnaast maakte hij onder meer ontwerpen voor diploma's.

Roodenburg is vanaf zijn 18^e jaar tot aan het overlijden van Jo Spier bevriend met hem geweest. Ook Anton Pieck kent hij goed. Hierover zegt de schilder: "We hebben allebei zo'n zelfde soort leven gehad, want hij heeft zich om zo te zeggen niet veel aange trokken van wat om hem heen gebeurde, van allerlei -ismen en theorieën en ideologieën en dat heb ik ook niet gedaan. Ik ben ook altijd mijn weg gegaan en ik heb ook het futurisme en 't dadaïsme en kubisme zien komen en gaan, ik had er geen behoefte

aan om mee te doen". Hij voelde zich het meest aangetrokken tot het naturalisme: "Het kan me niet schelen in welke uitvoering, of 't nu heel pietepeuterig is of met de grote streep". Toch heeft hij waardering voor Appel, niet voor de mode om hem heen, maar de schilder zelf vindt hij een heel belangrijk man, zo knap in zijn kleurgebruik. Hij heeft ook Jan Sluijters gekend, een uiterst knap schilder. Eén van de belangrijkste tijden vond Roodenburg de periode, waarin Jan Sluijters baby's tekende en aquarelleerde, z'n eigen kinderen en zijn vrouw en zo, maar toen was hij zelf nog in opkomst, zo'n jaar of 35 à 40 oud. Willy Sluiter, uit Laren heeft hij veel beter gekend, vooral via Pulchri Studio in Den Haag. Al deze herinneringen aan de kunstenaars van vroeger brachten Roodenburg tot de volgende uitspraak: "Wat je op 't ogenblik ziet, op de tentoonstellingen, wat moet ik er van denken, wat moet ik er verwachten, 't is wanhopig gewoon!".

In totaal heeft Roodenburg wel zo'n 600 verschillende etsen gemaakt zijn leermeester Zilcken wel tegen de 800. Overigens mocht Roodenburg in de beginjaren niet te veel etsen maken, want hij moest leren tekennen. Reeds in 1917 werd Roodenburg, na ballotage werkend lid van Pulchri Studio te Den Haag en enkele jaren later ook van "Arti et Amiciciae" in Amsterdam. Van 1946-1953 was hij penningmeester in het Bestuur van Pulchri. Hij is ook nauw betrokken geweest bij de sociale kant van de kunstenaarswereld en hij was bijv. 21 jaar lid van het Dagelijks Bestuur van het Voorzieningsfonds voor Kunstenaars, destijds door W.Drees benoemd. Hij was tevens adv. lid van het Materiaalvoorzieningsfonds. In 1982 werd hem een Overzichtstentoonstelling aangeboden door het Bestuur van Pulchri omdat hij toen 65 jaar werkend lid was een grote zeldzaamheid. Hij woont nu al weer 58 jaar in Wassenaar.

Roodenburg wordt in Juli 1983 88 jaar. Hij aquarelleert nog wel wat, maar maakt geen nieuwe etsen meer. Wel drukt hij de laatste jaren nog etsen van bestaande platen, 't aantal afdrukken gaat soms tot in de 320 exemplaren. Hij maakt ook nog kleuretsen (die op aquarellen lijken), hier is veel belangstelling voor. Hij vindt het overigens een getob tegenwoordig met materialen die hij vroeger altijd gebruikte maar nu niet meer te krijgen zijn, of van kwaliteit zijn veranderd, bijvoorbeeld 't gaas, waar je over-tollige verf mee weg veegt. Eerst kwam dit uit Nijverdal, later weer elders vandaan en nu hoor je 'maken we niet meer'. Dit geldt ook voor de verf. Hij gebruikt nog steeds zijn oude voorraad Van Gelder papier. Schilderen heeft hij in geen 25 jaar meer gedaan.

Roodenburg schonk in 1979 een groot deel van zijn collectie aan Rhenense werken aan de gemeente Rhenen. Waarom heeft hij dit gedaan? Rhenen heeft hem altijd geïnteresseerd en hij las altijd nog alles wat over Rhenen ging. Hij had er ook zoveel werk van, wel was er al veel verkocht. Hij heeft er ook zo veel geschilderd, er is geen plaats, waar hij zo veel gewerkt heeft als in Rhenen. Hij kende Rhenen als zijn zak: "Als er ergens een muurtje of een schoorsteen veranderd was, dan zag ik 't nog, al was ik er een half jaar niet geweest". Toen het Oude Raadhuis weer opgeknapt zou worden en hij van die plannen hoorde, is bij hem het idee opgekomen "maar eens heel wat aan Rhenen te geven". Hij zocht daartoe uit allerlei perioden werk bij elkaar. Deze schenking, die thans over het Oude Raadhuis en het Gemeentekantoor verspreid hangt, omvat 48 stuks. Hieronder vallen 17 etsen, een kleurets, 12 krijten en 2 pentekeningen, 14 aquarellen en 2 olieverven. Van deze werken stammen er 2 uit 1912, 4 uit 1913, 1 uit 1914, 2 uit 1915, 6 uit 1916 en 6 uit 1917, 11 uit 1918 en 8 uit 1919. Uit de jaren 1920, 1922, 1931, 1935, 1975 en 1976 is er elk één werk aanwezig. 2 stuks waren ongedateerd.

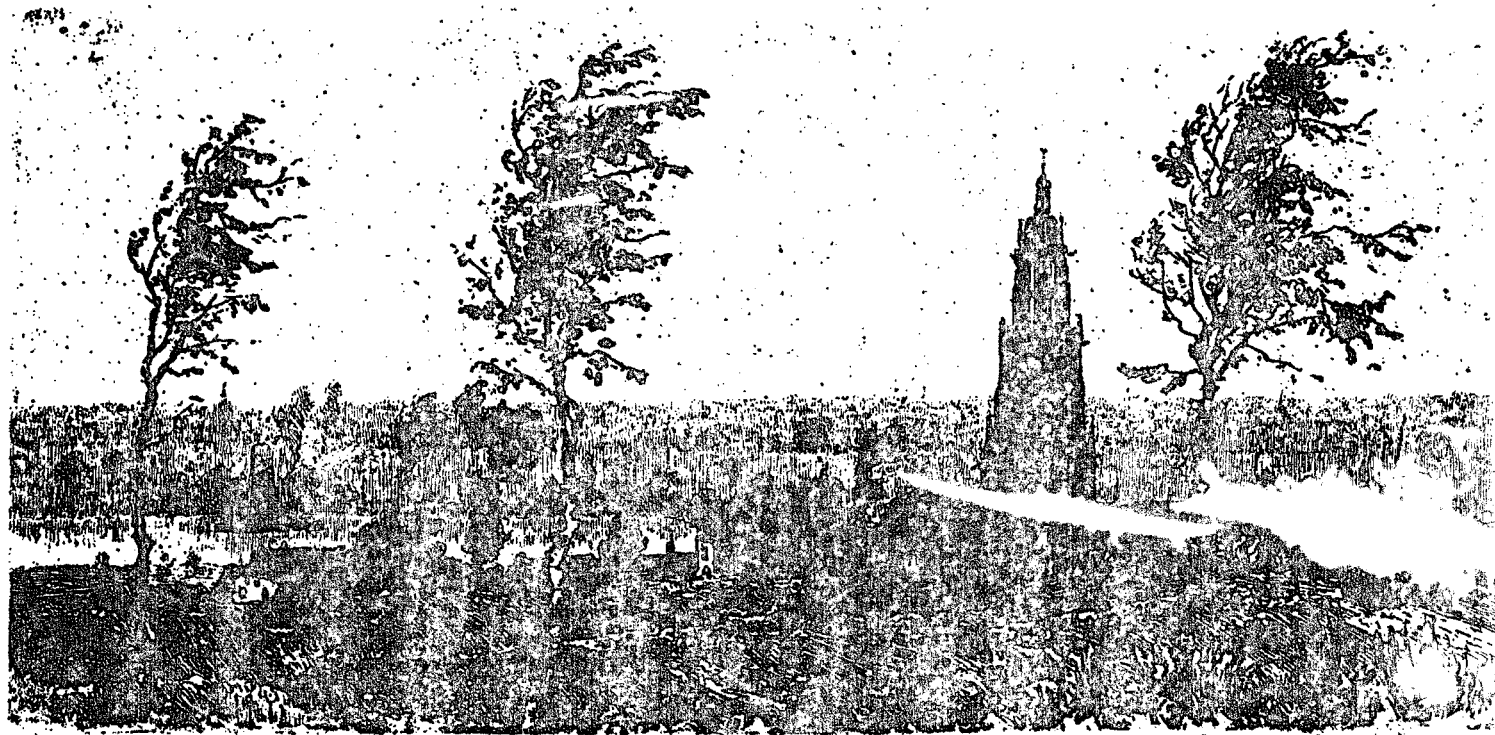
De tentoonstelling zal op Dinsdagmiddag 19 Juli a.s. om 16.00 u officieel door weth. Glasbergen worden geopend in het Streekmuseum te Rhenen, zo mogelijk in aanwezigheid van de kunstenaar.

Literatuur:

Pieter A. Scheen, Lexicon Nederlandse Beeldende Kunstenaars
1750 - 1950, Den Haag 1969.

H.P.Deys, Achter Berg en Rijn, van boeren, burgers en buitenlui
in Rhenen, Rhenen 1981. De in het bovenstaande artikel
voorkomende verwijzingen ABR duiden op afbeeldingen
in dit boek.

H.P.Deys

afgedrukt op 12/12/1913. De zinkplaat is in Feb. 1982

H.E. Roodenburg

"Het Jodenbergje" te Rhenen, ets door H.E.Roodenburg.
De hier afgebeelde ets werd door de kunstenaar in
Febr. 1982 voor de schrijver afgedrukt van de
originele zinkplaat uit 1913.

De Standerdmolens

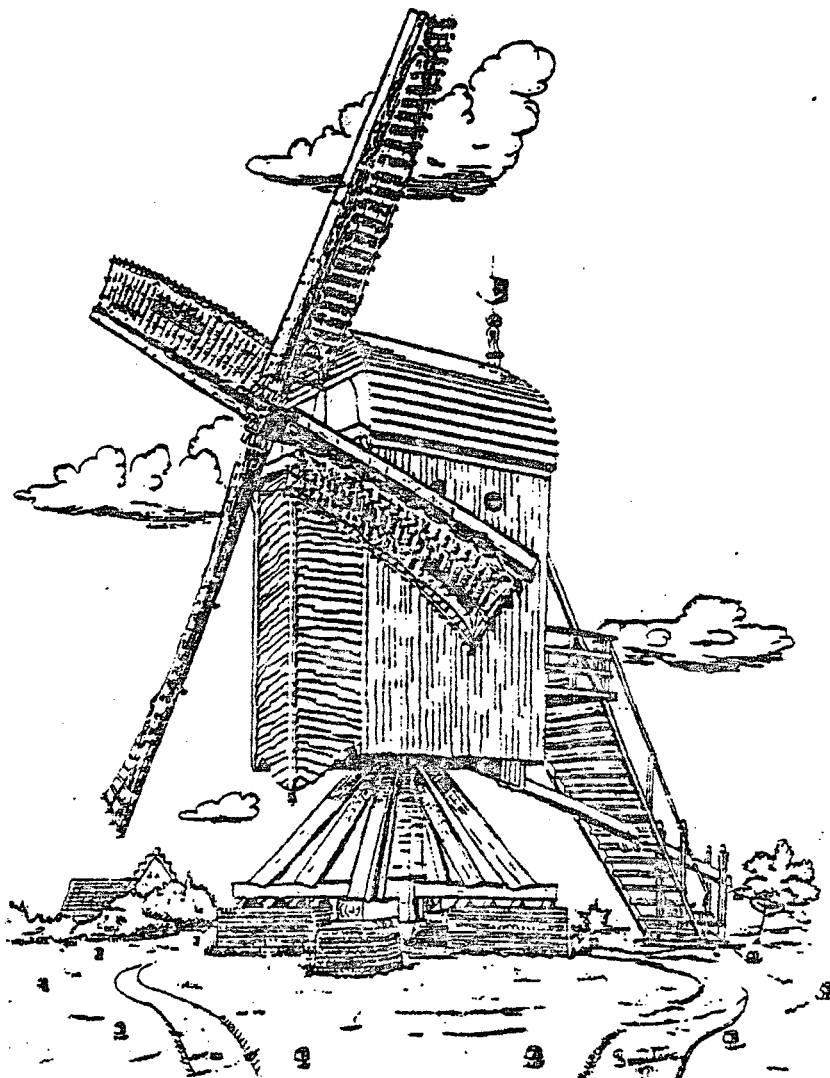
Deze molens waren in de middeleeuwen en veel voorkomend verschijnsel. Men kan ze op vele schilderijen, etsen en gravures alsook op oude kaarten zien staan op stadsmuren en dorps gezichten. Men ziet ze weergegeven als rechthoekige bouwsels steunend op een balkenstelsel met aan de voorkant een wieken kruis en aan de andere zijde een soort staart constructie. Het was vanaf het midden van de 13^e tot in de 18^e eeuw, het meest voorkomende molentype. Vanaf de 18^e eeuw werden veelal vervangen door rieten achtkant- of ronde stenen molens. Het waren niet altijd de fraaiste bouwsels wanneer er iets kapot ging dan werd dat provisorisch gemaakt zodat zo'n molen er uit kon zien als een lanjieskat. Als er ruimte nodig was dan bouwde men er stuk erbij zodat het molenlijf er uit zag als een wratten zwijn. Dit is bij Belgische en noord-Franse standerdmolens in sommige gevallen nog steeds aanwezig. Bij de 40 Nederlandse standerdmolens is dat geheel weg gerestaureerd. Onze Rhenense standerdmolens hebben volgens de bestaande afbeeldingen geen uitbouwen gehad.

Toen in 1571 de molen op de stadsmuur werd gebouwd, stonden er reeds twee molens van hetzelfde type. Dit was de Westmolen die enkele tientallen metersten noorden van de Zandheuvelstraat heeft gestaan en de Oostmolen ter hoogte van de Oude Dijksestraat. Deze molens waren duidelijk veel ouder dan 1571. Er moet ergens een geschrift zijn waarin wordt opgemerkt dat in de 14^e eeuw een windmolen in de directe omgeving aanwezig moet zijn geweest. Dit zou kunnen duiden op de Oostmolen aangezien deze molen niet lang na de bouw van de Binnenmolen wegens bouwvalligheid is afgebroken. Het bouwjaar van de Westmolen is niet bekend, hij is rond 1860 afgebroken. Het kan zijn dat hij uit de 14^e eeuw stamt en 500 jaar was toen zijn einde kwam. De eigenaar van deze molen was o.a. van Voorthuizen.

De beschrijving.

De standerdmolen rust op een standaard, een zware eikenhouten stam die zelf weer staat op twee gekruisde balken (zie foto 514, boek AchterBerg en Rijn) die met hun vier uiteinden op vier steenblokken, stiepen, beren of poeren genaamd, rusten. De zware standaard stond niet op de grond maar veerde op de twee balken. Een standerdmolen schommelt tijdens het malen en zou wanneer de standaard vast op de

Reconstructietekening van de Westmolen.

De ronde gaten in de zijkant van de molen, zijn ronde luikjes waardoor de molenaar naar de toestand van het weer kan kijken. Per zolder twee of vier, twee links en rechts. Daarmee kan hij ook waarnemen of de wind goed invalt of niet. Waait de wind, van uit de molen gezien door de linker gaten naar binnen dan moet de molen krimpend gekruid worden. Voelt hij aan weerskanten geen wind binnen vallen dan staat de wind recht op het wiekenkruis. Valt de wind door de rechter luikgaten naar binnen dan valt hij iets ruimend in wat, molentechnisch gezien, nog beter is. Rondom de molen staan de kruipalen in de grond. Onder aan de staart zit een vindas met daaromheen een ketting met een ring. Deze ring wordt om een kruipaal gelegd, d.m.v. het kruirad wordt de ketting ingehaald en wordt de molen op de wind gekrooid.

grond zou staan, bij een hevige schok, omvallen. De standaard reikt tot tweederde van de hoogte van de kast ofwel het molenlijf en is met een pen/gat verbinding, verbonden met een zware dwarsbalk. Hierop draait de kast op alle windrichtingen. In de kast zijn twee zolders waar zich, op elke zolder één, de steenkoppels bevinden en boven in de molen de molenas met buiten het wickenkruis en alles wat daarbij hoort.

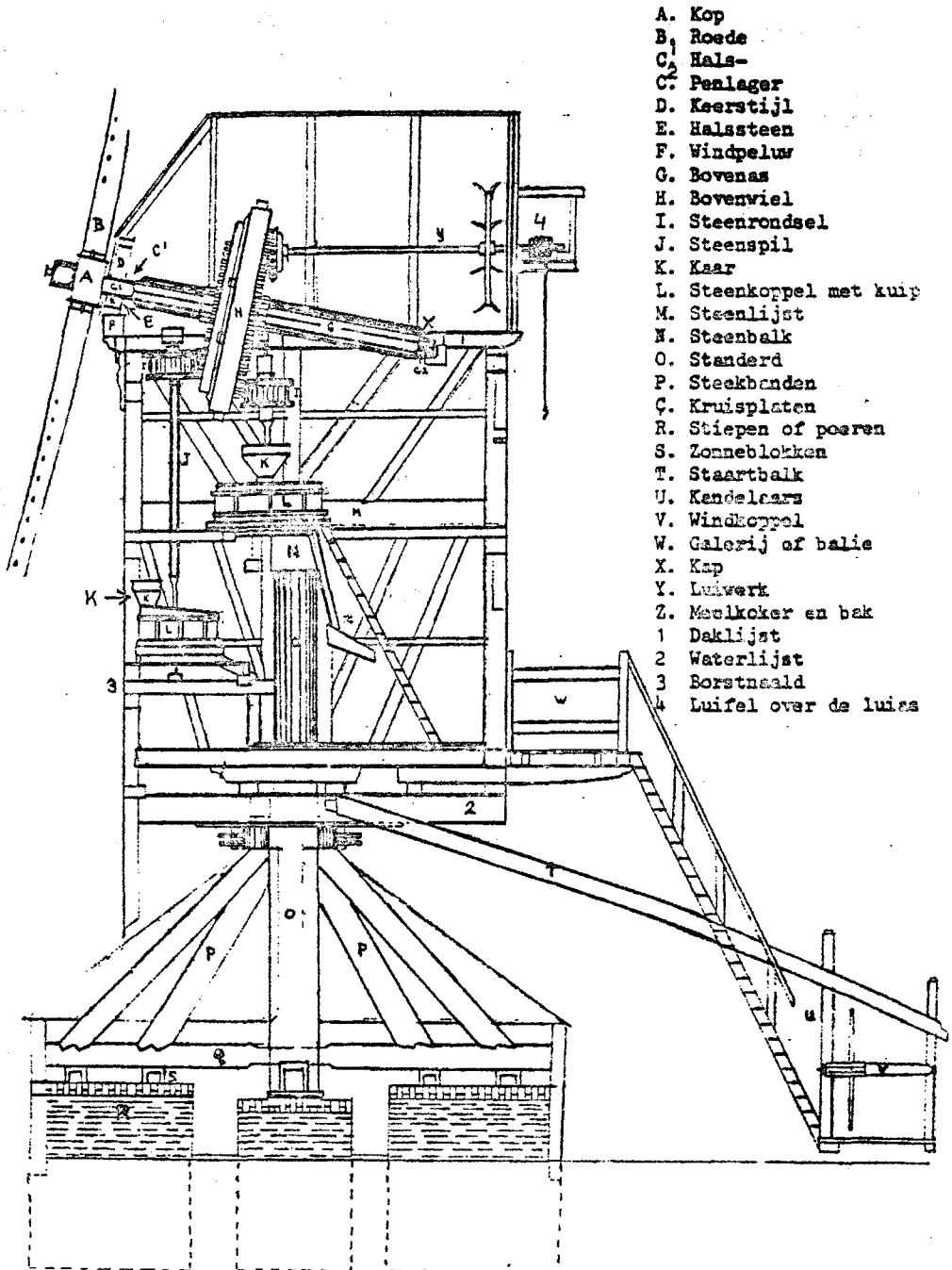
De preciese benaming van de molen is; open standerdmolen, d.w.z. het balkenstelsel aan de onderzijde is open (foto 514). Half gesloten standerdmolens hebben een dakbedekking over de balken doch is verder open. Een gesloten standerdmolen heeft een dakbedekking met daaronder viermuren die van de ééne steunbeer naar de ander lopen onderbroken door twee of vier toegangsdeuren. Zie de standerdmolens in Valburg en Herveld in de Betuwe.

De open standerdmolen had vrijwel geen mogelijkheden tot opslag zodat alles aan- en na het malen direct weer afgevoerd moest worden. Aan de achterzijde van de molen bevond zich de staart met balkon of galerij, de trap en de kruiinrichting. Bovenin stak een luifeltje waaronder de luis (hijsinrichting) met touw of ketting. In het balkon was een luik. Wanneer een voerman zijn vracht kwam brengen, reed hij zijn wagen onder het balkon. De molenaar liet het touw zakken, de voerman pikte een zak aan het molenaartje, de naam voor een klemmetje onderaan het touw. Met windkracht werd de zak omhoog geluid, de zak duwde zelf het luik open. Wanneer de zak ter hoogte van de deur van de tweede zolder was aangekomen greep de molenaar hem beet en trok hem naar binnen. Langs dezelfde weg verliet het maalsel de molen weer.

Zoals reeds geschreven is de molen in 1571 gebouwd. Er bestaat nog steeds, bij Ede, een standerdmolen die van oudere datum is n.l. de Doesburgermolen in de Doesburgerbuurt, ten noorden van Ede.

1507 staat gebeiteld in de standaard. Hij ziet er net zo uit als de oude molen van Rhenen er uit heeft gezien zij het dat het een gesloten standerdmolen is. Deze molen was dus al 64 jaar toen de onze werd gebouwd. Tot de helft van de 18^e eeuw zijn er duizenden van deze molens gebouwd. De stenen molens en rieten achtkanten die we nu kennen zijn de opvolgers ofwel de modernisering van de standerdmolens. Naast het feit dat de standerdmolen geen ruimte voor opslag bood, was hij ook nogal windgevoelig. De molen is los op de stiepen gefundeerd d.w.z. dat hij met zijn balken niet is geborgd of gemetseld. De kast of molenlijf is rechthoekig. Wanneer de molen niet in bedrijf is en de molenaar niet in de buurt, de wind valt zijdelings op de lange zijde dan kan de molen omvallen. Dit is op 28 december 1957 te

STANDERDMOLEN

- A. Kop
- B. Roede
- C. Hals
- C'. Penlager
- D. Keerstijl
- E. Halssteen
- F. Windpeluw
- G. Bovenas
- H. Bovenviel
- I. Steenrondsel
- J. Steenspil
- K. Kaar
- L. Steenkoppel met kuip
- M. Steenlijst
- N. Steenbalk
- O. Standard
- P. Steekbanden
- Q. Kruisplaten
- R. Stiepen of poeren
- S. Zonneblokken
- T. Staartbalk
- U. Kandelcass
- V. Windkoppel
- W. Galerij of balie
- X. Kap
- Y. Luifwerk
- Z. Meelkoker en bak
- 1 Daklijst
- 2 Waterlijst
- 3 Borstmeald
- 4 Luifel over de luia

Darthuizen bij Leersum nog gebeurd met de enige standerdmolen die de provincie Utrecht nog rijk was. Zo zijn er door de eeuwen heen bij storm tientallen molens vernield.

Dit lot is de oude molen van Rhenen bespaard gebleven al zal hij tijdens zijn lange leven de nodige averij hebben opgelopen.

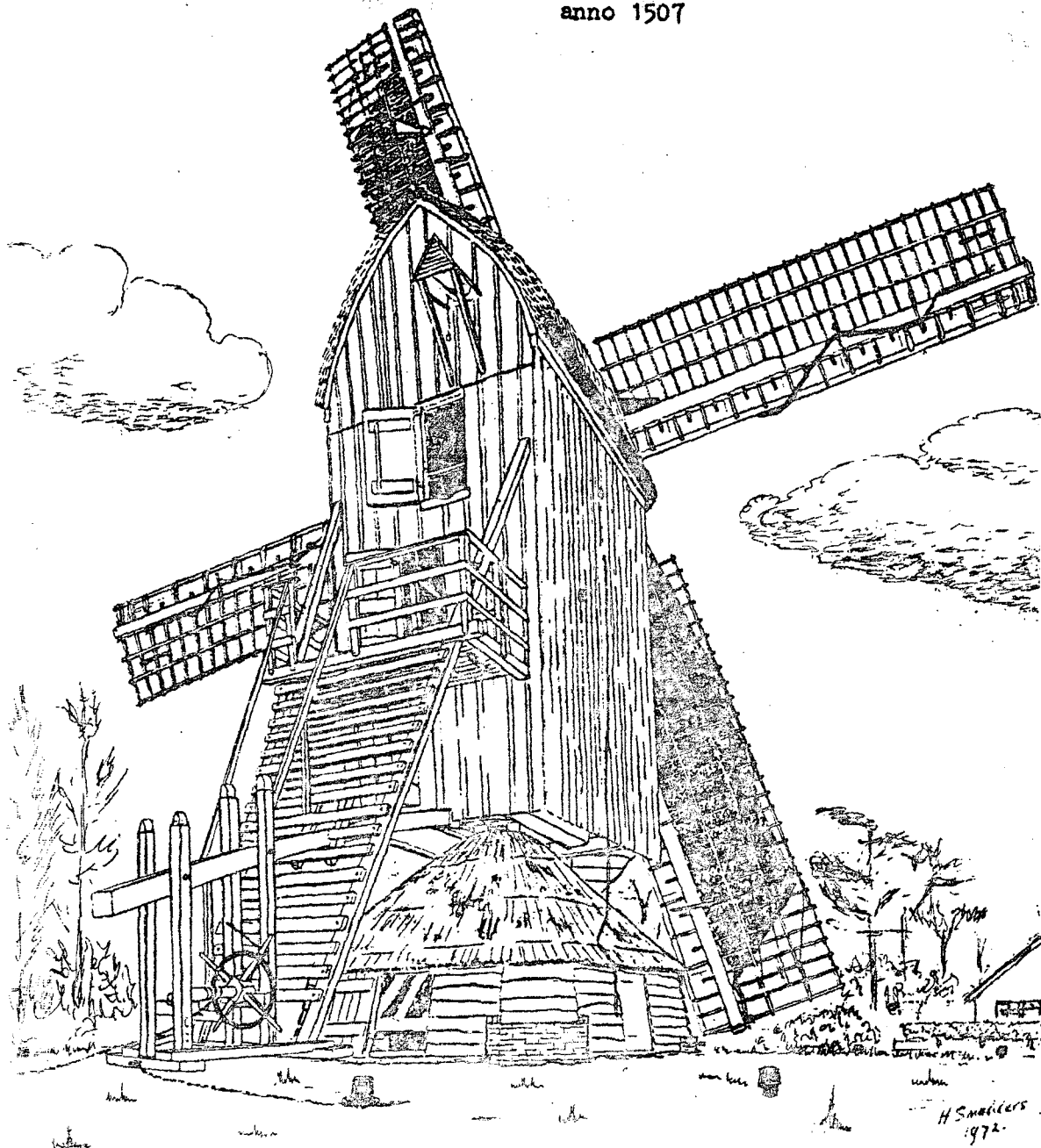
De stadsmuur rond Rhenen is afgebroken, alleen bij de molen is nog een stuk aanwezig met een hoektoren. Dat dit deel nog bestaat heeft zeer zeker met de oude molen te maken. Het was n.l. het enige deel waarop een bedrijf werd uitgeoefend. Toen er plannen werden gemaakt de muren te slechten, zal dit probleem zeker ter sprake zijn geweest. Met de stadsmuur zou men ook het maalbedrijf kwijt zijn die had men broodnodig. De molenaar had zijn rechten en die zal hij wel gebruikt hebben.

Zo heeft de molen de stormen en afbraak woede overleefd totdat de moordende concurrentie van de motor en windbelemmering van de toenemende bebouwing hem de das om deden. Zo verdween de molen om plaats te maken voor de huidige molen welke in 1992, 100 jaar zal bestaan.

Mochten er onder de lezers van dit artikel mensen zijn die nog zaken, namen of gebeurtenissen rond de molens weten die kunnen bijdragen in de tot standkoming van deze artikelen, zij zijn welkom bij het adres van ondergetekende; De Kleine Kampen 11, Rhenen, tel. 08376-4794.

H. Smulders.

De "Doesburgermolen" ten noorden van Ede.
anno 1507

O U D R H E N E N

Mededelingenblad van de Historische Vereniging
Oudheidkamer Rhenen en Omstreken

tweede jaargang

nummer 3

oktober 1983

**Samenstelling van het bestuur van de Historische
Vereniging Oudheidkamer Rhenen en Omstreken**

Mr. H.P. Deys, voorzitter

**M. Combrink, secretaris en redacteur Oud Rhenen,
Rozenlaan 111, 3911 DR Rhenen,
tel. 08376-3411**

**M.G. Koekoek, penningmeester, rek. 41.98.73.708
bij de AMRO Bank Rhenen, giro van de
Bank nr. 848700**

H.E. Dekhuijzen, 2de voorzitter

Mw. R. Bovenschen-Bor, 2de secretaris

**Mw. Ch. H. Delfin- van Mourik Broekman, coördinatie
werkgroepen**

Vacature, perscontacten

**Niets uit deze uitgave mag worden overgenomen dan
na schriftelijke toestemming van het bestuur**

Omslag: B. Oosterhoorn

DE UTRECHTSE BISSCHOP PHILIPS VAN BOURGONDIE.

De jongste bastaard van Philips de Goede was diens naamgenoot, de latere bisschop van Utrecht. In 1465 vermoedelijk te Brussel geboren, woonde hij tot zijn 12e jaar bij zijn moeder Margaretha Post (of van der Post). De vorsten hadden in die tijd openlijk maîtresses en niemand deed er geheimzinnig over, of zag er de betrokkenen met de nek op aan. Zijn vader overleed reeds in 1467 zodat deze weinig invloed op zijn 2-jarige jongste zoon kon hebben. Des te beter wist zijn moeder de middelen te vinden om de jonge Philips een uitmuntende opvoeding te geven. In tegenstelling met de heersende omstandigheden werd de jongen ver gehouden van het Bourgondische hofleven en was zijn jeugd gekenmerkt door omgang met eenvoudige en vrome leeftijdgenooten. Zijn leermeester, een wat oudere man, stond bekend als een verantwoordelijk, degelijk mens, die Philips de opvoeding gaf die hem later aan het hof van zijn halfbroer Karel (de Stoute) een plaats zou kunnen doen innemen. Algemene kennis, waaronder Latijn, en de gepaste hofgebruiken werden hem bijgebracht, studeren en kinderspelen met vrienden waren voor de jonge Philips later de herinnering aan een goede jeugd.

Op 12-jarige leeftijd kreeg hij een plaats als page aan het hof van de Hertog van Bourgondië. Het was de tijd van de Renaissance, een tijd waarin de gehele wereld in beweging was. De tijd van het klassieke Rome en Griekenland opnieuw onder de aandacht kwamen en kunsten en wetenschappen vanuit Italië voortdurend nieuwe impulsen kregen.

Zijn nicht Maria de Rijke, de dochter van Karel de Stoute, trouwde met aartshertog Maximiliaan van Oostenrijk, waardoor de Bourgondische Nederlanden onder diens gezag kwamen. Deze nicht had veel met haar jong oom op, de waardering was wederzijds. Helaas stierf Maria reeds op 25 jarige leeftijd te Brugge door een val van haar paard.

Haar zoontje Philips de Schone was pas 4 jaar oud en kon dus nog niet het bestuur over zijn moeders landen op zich nemen. Zijn vadertrad daarom als regent op. Ook Maximiliaan had veel met de jonge, aangetrouwde oom op en belastte hem reeds vroeg met belangrijke opdrachten. Toen Maximiliaan in Frankfurt in 1486 tot Rooms-Koning gekozen werd, kreeg, te midden van anderen, ook Philips de ridderslag en was daarmee geheel in het Bourgondisch-Habsburgse milieu opgenomen. Hij ontwikkelde zich als ridder en krijgsman en nam aan tal van oorlogshandelingen deel, hij trad zelfs als admiraal van de Bourgondische vloot op en leverde slag in de Zeeuwse wateren. Des te merkwaardiger is het voor ons dat deze zelfde 'soldaat' reeds op 19-jarige leeftijd de tonsuur en de wijding had ontvangen. Hier zal wel een groot stuk toenmalige traditie hebben gegolden, nl. dat buitenechtelijke, adellijke kinderen tenslotte in de geestelijke stand een carrière konden maken. In den beginne liet het zich aanzien dat dit bij Philips anders zou lopen, doch toen zijn veel oudere (ook buitenechtelijke) halfbroer David, bisschop van Utrecht, na een zeer strijdbaar leven en het overwinnen van een voortdurende onrust in zijn eigen bisdom met de stad Utrecht als haard, goede hulp niet kon ontberen, riep deze hem naar het noorden en stelde Philips aan als slotvoogd van kasteel Duurstede en als Raad van de bisschop (1493). Bisschop David van Bourgondië overleed in 1496 en werd begraven in de kerk te Wijk bij Duurstede. Na hem volgde, na veel gekrakeel en politiek gehaspel, op aanraden van Keizer Maximiliaan Frederik van Baden als bisschop. Deze wist door het aanbieden van veel geld Philips te bewegen het kasteel Duurstede af te staan.

De tijd dat Frederik van Baden over Utrecht regeerde was verre van rustig: Belegeringen, schermutselingen en aanslagen waren het beeld van zijn bestuur, en toen dan ook in 1517 hem de kans werd gegeven het bestuur aan Philips over te dragen, greep hij deze (tegen betaling van een flinke som) aan. Philips echter was krijgsman en de paus moest bewogen worden de admiraal van 's Konings vloot als bisschop te erkennen. Twaalf duizend dukaten waren daarmee gemoeid, maar toen lukte het. In mei 1518 kwam Philips met een leger van 1000 ruiters in Utrecht aan: Als wereldlijk vorst dus, daarna werd hij tot bisschop gewijd in de Buurkerk in Utrecht.

Hij bleek een man met een ruime opvatting. De kerkhervorming was in volle hevigheid losgebarsten en de nieuwe bisschop was wel tot enige hervorming geneigd. Hij hield briefwisseling met Erasmus en deze laatste weer met de nederlandse paus Adriaan VI, maar tot echte verandering kwam het niet. Hij was b.v. tegen te veel kerkelijke feestdagen en tegen het celibaat (zelf had hij enige kinderen). Voor die tijd dus een verlicht mens, die grote belangstelling koesterde voor wetenschap en kunst. Behalve met zijn militaire en kerkplichten werd hij ook belast met de leiding van gezantschappen, zo b.v. in 1509 naar de paus in Rome. Men zag hem aldaar als de vertegenwoordiger van Bourgondië en zijn contact met Julius II de Prachtlievende, liet niet na grote indruk te maken op de toekomstige bisschop. Het was de tijd dat Rafaël met zijn arbeid in Rome bezig was, dat de eerste steen van de St. Pieter gelegd werd. Schilder-, beeldhouw- en bouwkunst waren voor de noorderling een openbaring. Paus Julius was zeer ingenomen met Philips' kennis van waterbouwkundige werken, zoals deze toen reeds onder zijn toezicht werden uitgevoerd. Inpoldering en de aanleg van nieuwe polders in de zuidhollandse en zeeuwse stromen zijn onder Philips tot stand gekomen. De naam St. Philipsland van het voormalige zuidhollandse eilandje herinnert aan deze bisschop en zijn inpolderingsactiviteiten.

Maar voor alles waren het de kunstwerken in Rome die Philips belangstelling inboezemden. In het gezantschap reisde een monnik mee die later het leven van Philips op schrift gesteld heeft in zijn "Vita Philipi". Deze Geldenhouer beweert wel dat Philips het weelderige, mondaine leven in Rome verafschuwde, maar het tegendeel blijkt waar te zijn. In de Nederlanden teruggekeerd richtte hij zijn hof geheel op renaissance stijl in. De beeldhouwwerken, de goudsmeedkunst, maar vooral de toenmalige schilderkunst die in Michelangelo en Raffaël hun hoogtepunt vonden, maakten een dusdanige indruk dat hij de toen bekende nederlandse schilder Jan Gossaert van Manteuge afbeeldingen en copieën liet maken van het schoons dat hij in Rome aantrof. Het waren vooral de overblijfselen van de oudheid die zijn grote belangstelling hadden.

Naast zijn maatschappelijke en geestelijke functies was de bisschop een maecenas, een kunstverzamelaar naar Italiaans model en het is het feit, dat na zijn dood in 1524 een uitgebreide boedelbeschrijving van zijn bezittingen in het kasteel Duurstede ontstond, dat maakt dat we weten welke kunstschaten aldaar verzameld waren. Dit alles kostte natuurlijk veel geld, zo veel dat zijn opvolger als bisschop de nalatenschap niet wenste te accepteren en het geheel verkocht werd om een deel van de schulden te voldoen. Deze beschrijving kan nu nog als leidraad dienen bij het naspeuren van de plaatsen waar in de loop der eeuwen schilderijen, kunstvoorwerpen en beeldhouwwerken beland zijn. Uit het leven van deze kerkvorst kunnen we zien hoezeer de bisschoppen "mensen van de wereld" waren, die in een andere tijd leefden, waarin andere zeden en gebruiken de boventoon vierden.

J. Combrink

Het bovenstaande is grotendeels ontleend aan het werk van J. Sterk, "Philips van Bourgondië, Bisschop van Utrecht, als protagonist van de renaissance, zijn leven en maecenaat". (Uitgave de Walburgers, Zutphen).

DE WEVERSTRAAT, EEN LEUKE HAPPENING VOOR AMATEUR- ARCHEOLOGEN

Met toestemming van een hogere instantie en op het initiatief van de conservatrice van het museum te Rhenen, werd het amateurs mogelijk gemaakt om, naast grondwerkers staande, observaties te verrichten, nadat voor de vernieuwing van het rioolstelsel diepe gleuven onder de Weverstraat waren opengelegd.

Vanwaar ons enthousiasme? Voor een groot deel was dit te danken aan de theorie van Prof. Dr. W. van Iterson, die in zijn boek "De Stad Rhenen" de verwachting uitspreekt, dat de Weverstraat een deel uitgemaakt kan hebben van de oude "via regia", ofwel de Koningsweg. Hier gaan we terug in de tijd van ca. 600-1000 n. Chr. Toen reisde men van Xanten, over Arnhem en Rhenen naar Utrecht. Ik zie hierbij de heren op hun kleine paardjes, omgeven door het voetvolk. Toch moeten we niet vergeten dat ze ook goede boten hadden.

Nu weer terug in september '83. Wat vonden we onder de bestrating van de Weverstraat? Om met de einduitslag te beginnen: We vonden geen aardewerk uit de vroege middeleeuwen. De voorlopige datering van wat we vonden (niet alles is nog gewassen) is door de provinciale archeoloog gedateerd op 13e - 19e eeuw. Het wegdek bestond uit twee lagen baksteen, waartussen een vlijlaag van wit zand. Hier en daar troffen we een reeks natuurstenen aan, die aan "kinderhoofd" bestrating deden denken. Deze keien kwamen tevens voor in een wanordelijke staat, of vermengd met de zwarte, vettige grond van een laat-middeleeuwse afvalput. Voor de rest bleek de grond uit geel zand te bestaan, hier en daar doortrokken van grintaders, met dieper gelegen, horizontaal verlopende, ijzerhoudende lagen. Men mist hier geheel een akker bouwvoor, een donkere grondlaag, een opmerkelijk feit!

Wat vindt men onder een middeleeuwse weg? Een pak grint, of de natuurlijke zandbodem van de Utrechtse heuvelrug? "Ach", zei de heer Van Tent, "onder een weg zie je juist vaak niets". In de Weverstraat zagen we bij gedeelten niets, of we zagen in kuilen gedeponneerd afval uit de 13e - 19e eeuw. Als vondsten noem ik fragmenten van Duits steengoed, de Jacobakannetjes, grijsblauwe fragmenten van oren, tuiten, standringen en het geheel of aan één zijde geglazuurde volksaardewerk, met z'n grapepootjes, alles in gehavende toestand: Misschien zijn er 3 potten compleet, na bewerking.

Tr. Heyenga werd door een bewoner van de straat attent gemaakt op een donkere streep in de wand. Hieruit kon ze drie waarschijnlijk complete potten peuteren met behulp van een theelepeltje, door één der inwoners aangereikt. Hulp ontvingen we o.a. van de heer Baars, die ik beloofd heb te noemen als vinder van het grootste grijsblauwe oor van een pot, behoudens vele andere scherven. Hierbij dank ik de technici en de grondwerkers die de amateurs geduldig lieten wroeten, over en onder de pijpen, tussen waterplassen en chalons, met maar één verbod: Raak vooral de laserstraal niet aan, opdat de riolering niet scheef komt te liggen! De kundigheid van het rioleringspersoneel maakt grote indruk op ons.

De Weverstraat, de Via Regia?.... best mogelijk! Een veel zuidelijker weg is ook mogelijk, misschien in een goed jaargetijde gebruikt. Te nat, zou men denken?... Hoe verklaart men dan de oude weg in Elst, die lager lag dan tegenwoordig. Op een oude stafkaart uit 1885 loopt er nog een weg onderlangs het zgn. Engelse kerkhof te Rhenen. Dit alles geeft hopelijk stof tot nadenken.

Ch. H. Delfin

Belangrijke aanwinst voor het Streekmuseum Rhenen.

Sinds begin augustus 1983 is in het Streekmuseum Rhenen een kopie van het pelgrimsteken van Sinte Cunera te zien. Aan de pelgrims, die deelnamen aan de grote Cuneraprocessie op 12 juni (verheffing van St. Cunera) werden vele pelgrimstekens verkocht.

Tot nu toe is er maar één exemplaar gevonden: in Heteren door 2 leden van de archeologische werkgroep van de Historische Kring Kesteren en Omstreken. Dit unieke stuk verkeert in zeer slechte staat en valt door de slechte lood-tin alliage langzaam uit elkaar, zonder dat restauratie oplossing kan bieden. Om deze reden heeft de Historische Kring Kesteren besloten het voorwerp te laten kopiëren door het Centraal Laboratorium voor Onderzoek van Voorwerpen van Kunst en Wetenschap in Amsterdam (waar ook de goudschat van Rhenen is gekopieerd). Tevens is hierbij een kopie voor Rhenen gemaakt. Verschillende partikulieren en twee verenigingen, nl. de MACRO en de V.V.V. hebben onze vereniging financieel geholpen deze kopie aan te kopen, die vervolgens in bruikleen is gegeven aan het Streekmuseum Rhenen.

In de archieven worden de pelgrimstekens van Rhenen een paar maal genoemd. In het jaarboekje van Oud-Utrecht (1945-1946) publiceerde Mej.Dr.A.J. Maris een artikel "Van Sinte Kuneren Vaert", waarin zij een paar jaarrekeningen van de kerkmeesters van de Cunerakerk behandelt, nl. 1519-1522 en 1571-1574. De hieronder staande gegevens put ik uit haar artikel.

1521-1522:

"It. aen die silveren teykenen ende vergulden teykenen
betaelt XVII guld."

Hieruit blijkt, dat er ook zilveren en vergulde pelgrimstekens van Cunera bestaan hebben. Het aankoopbedrag van f 17,— was voor die tijd een hele som. Hopenlijk wordt er nog eens zo'n exemplaar gevonden.

In de rekening over 1572-1573 komen de volgende posten voor:

"Gerrit Vastrick voor C en X pont loots, dat

pont 1 st., daarvan gegoten zijn teycken

voor die pelgrims

V g X st.

Van waeghgelt om tselvede loot te wegen 1½ st.

Sweer Verhuert van 1 c en X pont loyen tey-

ckens te gieten, dat pont ½ st., facit II g. XV st."

Recapitulerend: bij Gerrit Vastrick (een bekende Rhenense naam) hebben de kerkmeesters 110 pond lood gekocht t.b.v. het maken van de pelgrimstekens à 1 stuiver per pond = f 5,50. Die hoeveelheid lood moest op de Stadswaag gewogen worden - kosten koper - 1½ stuiver. Vervolgens werd het materiaal naar Sweer Verhuert (een Rhenense tinnegieter? - mij nog niet bekend) gebracht om door hem tot pelgrimstekens gegoten te worden, per pond voor een ½ stuiver = f 2,75. Uit deze rekening valt dus niet op te maken, hoeveel tekens er gegoten zijn.

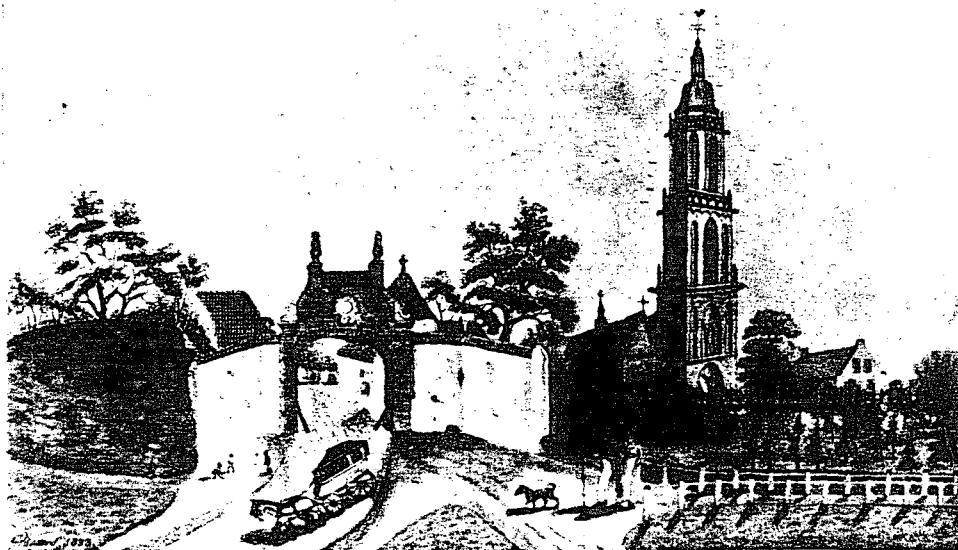
In de "Ordonnantie der Stadt Rhenen" van keizer Karel V uit 1546 komt een bepaling betr. de pelgrimstekens van Cunera voor: Bepaling nr. 255 "Van eenige van Sinte Cunera teycken en te verkopen. Niemand en sal eenige teycken en van Sinte Cunera binnen Rhenen verkopen/dan bij oorlof ende consent van den kerck-meesters der selver kercke/ op een boete t' elcker reyse (elke keer) van een Carolus gulden/ die een helfte tot profijte vanden Officier ende Stadt, ende die ander helfte tot profijte vander selver kercke."

In het bovengenoemde artikel van Dr. Maris staan nog veel meer bijzonderheden over de feestweek van Sinte Cunera van 11-19 juni, waarover nog een artikel in een volgende uitgave.

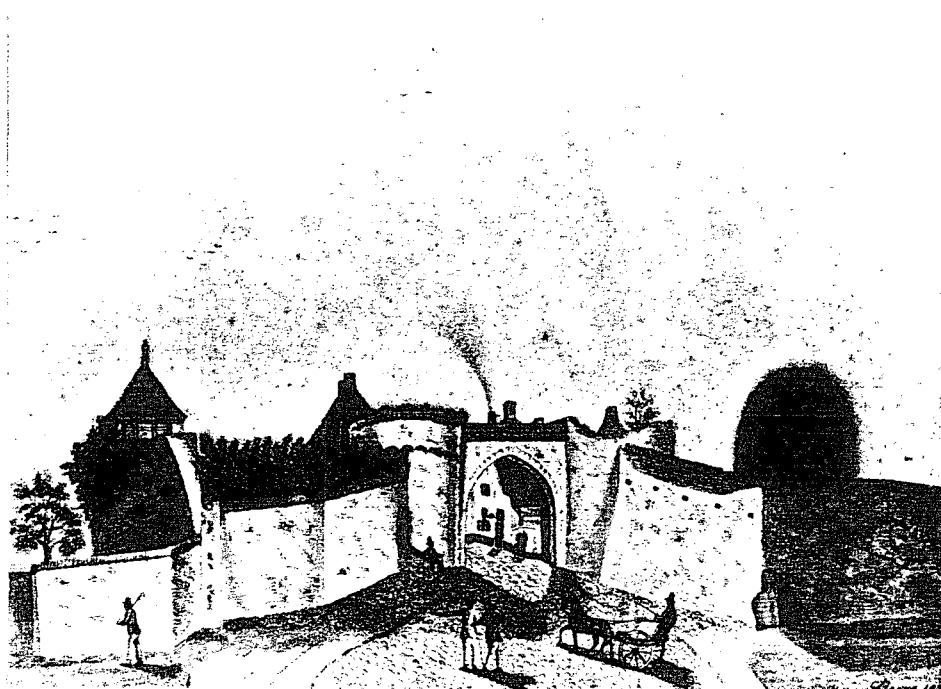
Trudi Heijenga.

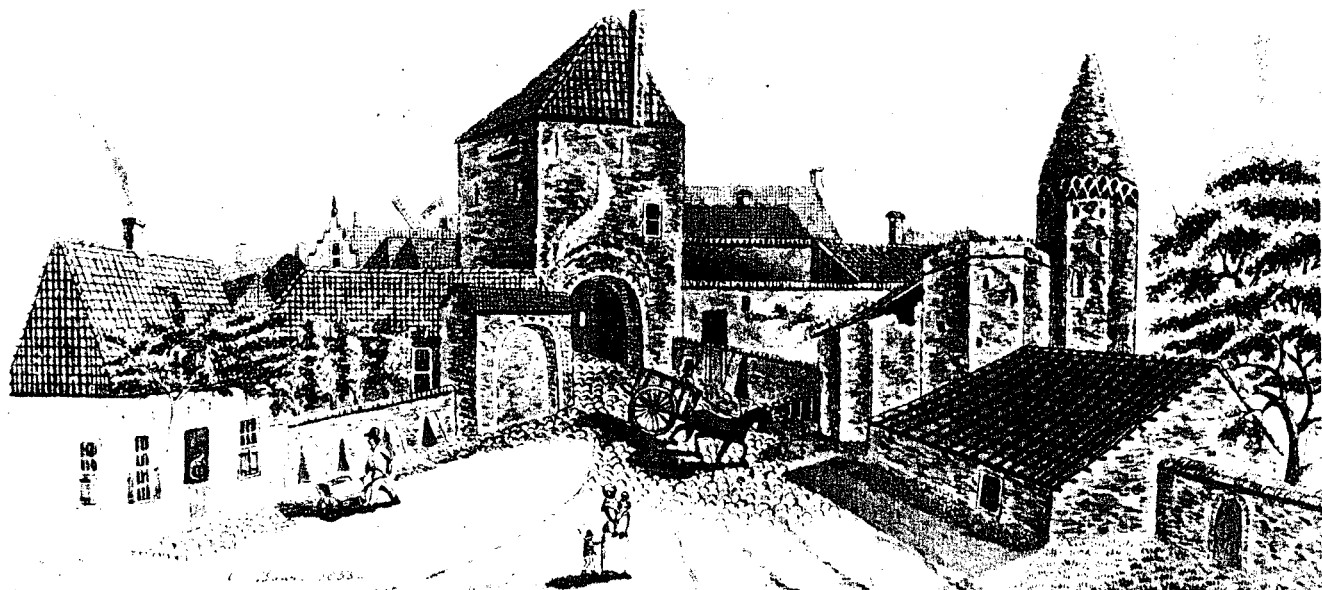
Het pelgrimsteken van Ste Cunera in originele staat,
vóór restauratie (ca 2,5 x ware grootte)

De Westpoort of Utrechtse Poort
door G.Baars 1833

De Bergpoort
door G.Baars 1833

De Rijnpoort
door G.Baars 1833

Verloren gewaande tekeningen weer terug in Rhenen

In mijn boek "Achter Berg en Rijn" komen onder n° 35, 36 en 37 reproducties voor van schilderijen van de drie stadspoorten, die Rhenen eens heeft gehad. Het zijn schilderijen door de in Rhenen geboren apotheker-tandarts Elias Stark in 1895 vervaardigd, zij hangen thans in het Oude Raadhuis. In de begeleidende tekst heb ik toen het vermoeden uitgesproken, dat deze schilderijen nageschilderd zouden kunnen zijn naar een drietal aquarellen, die door B.Ramspek in een artikel in "Eigen Haard" van 24 Juli 1909

Van de poorten bezit de oudheidkamer drie waterverftekeningen in bruikleen, in 1833 naar de natuur gemaakt, zooals op iedere tekening dat jaartal, met den naam van den teekenaar, is vermeld, en waarop zij in den toestand, waarin ze in dat jaar verkeerden, volgens ouden van dagen zeer goed zijn weergegeven.

Fragment van een artikel van B.Ramspek

Eigen Haard 24 Juli 1909

werden genoemd. De in latere jaren bekende Doesburgse notaris Bertram Ramspek, was in het begin van deze eeuw zeer geïnteresseerd in de historie van Rhenen. Hij heeft er in de jaren rond 1911 - 1913 honderden

foto's van straatgezichten, gebouwen en personen gemaakt, hij verzamelde prentbriefkaarten, programma's van festiviteiten, boekjes, gidsjes etc. etc. Zijn autoportret siert de omslag van het hierboven genoemde boek.

Het is overigens merkwaardig, dat Ramspek in zijn artikel geen melding maakte van de schilderijen van Stark, te meer, wanneer wij in aanmerking nemen dat beiden aan elkaar geparenteerd waren en nauwe banden met Rhenen hadden. De bejaarde Wassenaarse schilder-etser Hendrik Roodenburg, die Stark nog persoonlijk gekend heeft, bevestigde mij onlangs mijn hypothese betreffende het verband tussen de aquarellen en de schilderijen.

De "drie waterverftekeningen in bruikleen", die al lang niet meer in de Oudheidkamer (thans het Streekmuseum) aanwezig waren, moeten op de een of andere manier door Ramspek zijn verworven want ze hebben tientallen jaren in het trapportaal van zijn notariswoning, het voormalig kantongerecht te Doesburg, gehangen.

Enkele maanden geleden zijn deze tekeningen weer in de stad van herkomst teruggekeerd toen deze, na het overlijden van de weduwe Ramspek, dit voorjaar, per testament aan de Historische Vereniging te Rhenen werden geschonken. Bij deze schenking behoorde tevens een vrij groot fragment van een mooi besneden eikenhouten kerkbank, afkomstig van het interieur van de Cunerakerk, dat bij de

brand van 1897 voor een groot deel verloren is gegaan.

De drie waterverftekeningen van de Rhenense stadspoorten blijken in 1833 vervaardigd te zijn door G.Baars. Het zijn amateuristisch uitgevoerde werken, gereproduceerd in deze uitgave. De volgende gegevens zijn van belang:

Ba 54 (ABR 37-1) Gezicht op de Bergpoort, buitenzijde, 1833
aquarel en pen O.I. door G. Baars
gesign. l.o.i.d.t. G.Baars 1833
tek. 24,5 x 34,5 cm
lijst 47,8 x 55,8 cm

Ba 55 (ABR 35-1) Gezicht op de Westpoort, buitenzijde, 1833
met Cuneratoren en -kerk en stadsmuur
aquarel en pen O.I. door G. Baars
gesign. l.o.i.d.t. G.Baars 1833
boven op de poort zijn 2 leeuw-tjes
tek. 24,5 x 34,5 cm
lijst 47,8 x 56,1 cm

Ba 56 (ABR 36-1) Gezicht op de Rijnpoort, buitenzijde, 1833
met restant stadsmuur en rechts een muurtoren
aquarel en pen O.I. door G. Baars
gesign. l.o.i.d.t. G.Baars
tek. 24,5 x 35 cm
lijst 47,8 x 56 cm

De inventarisnummers Ba zijn die van het Streekmuseum, waar de aquarellen weer zijn ondergebracht, de ABR-nummers zijn de (aanvullende) nummers uit het boek "Achter Berg en Rijn".

De aquarellen zijn vermoedelijk naar de natuur getekend en de maker ervan is, gelukkig, bekend. In onze tijd zijn er vele jaren amateur-schilders met de naam Baars in Rhenen werkzaam geweest. Bovendien zijn er geen andere afbeeldingen van de stadspoorten in het begin van de 19^e eeuw bekend zodat het aannemelijk lijkt dat het hier om natuurgeloue, zij het primitief weergegeven afbeeldingen gaat. Technisch gezien staan de schilderijen van Stark op een hoger peil maar uit historisch oogpunt zijn de tekeningen veel belangrijker: zij geven de toestand weer, 7 jaren voordat de poorten in 1840 werden geslecht en het lijkt mij zeer waarschijnlijk, dat Baars ze met deze voorkennis heeft getekend.

Bij het zoeken in het Oud Archief te Rhenen naar een G.Baars, anno 1833, leverde een eerste globaal onderzoek mij de volgende

gegevens. Ten eerste waren er toen nog lang niet zo veel telgen van het geslacht Baars als tegenwoordig. Er was slechts één mannelijke Baars, met de voorletter G, die in aanmerking zou kunnen komen om als de maker te worden aangemerkt.

In het Register der Ingezetenen op 1-1-1840 staan vermeld onder Heerenstraat n° 107 Paulus Stensheijmer, 63 jaar, geb. te 's Gravenhage, van beroep huisschilder en gehuwd met Sophia Frederica Baars, 55 jaar en geb. te Rhenen. Bij hen staat ingeschreven de 34 jarige, ongehuwde Gijsbert Baars, huisschilder, geb. te Rhenen in 1805. Was hij een vöorechtelijk kind van Frederica of een inwonende neef?

In 1849 blijkt Stensheijmer reeds te zijn overleden, zijn weduwe woont er nog met de dan 44 jarige (ongehuwde) Gijsbert. Merkwaardigerwijs is het beroep van de 65 jarige weduwe huisschilder en glazenmaakster, Gijsbert is dan huisschilder en glazenmakersknecht.

Het lijkt mij zeer waarschijnlijk, dat deze man de G.Baars moet zijn, die op 27- of 28 jarige leeftijd de drie stadspoorten zou hebben getekend.

De plaats, waar het vroegere pand A 107 aan de Heerenstraat heeft gestaan, moeten we zoeken ongeveer tegenover Waiboer. Wel moeten we daarbij bedenken, dat géén van de panden aan de huidige Herenstraat ouder is dan 43 jaar. De oude Heerenstraat was ca 9 meter breed, de huidige breedte bedraagt ca 21 meter. Als gevolg van de op de beschietingen in Mei 1940 volgende stadsbrand is daarna vrijwel de gehele binnenstad opnieuw opgebouwd en we kunnen nu dus moeilijk mensen uit de vorige eeuw en nog veel later trouwens, in de huidige panden plaatsen.

In een later te volgen artikel zal wat nader worden ingegaan op de stadspoorten van Rhenen, die in 1840 en 1841 door barrières werden vervangen en ca 1871 geheel werden geamoveerd.

H.P.Deys

Mijn naam is Van Laar

Ons Vaderland heeft in het verleden enkele malen het juk van een vreemde heerschappij moeten ervaren. Na de Romeinen in het verre verleden en de Spanjaarden in de 16e en begin 17e eeuw en de Duitsers in het zeer recente verleden, zijn het vooral de Fransen rond 1672, maar meer nog een eeuw later, onder Napoleon geweest, die in ons land diepgaande veranderingen te weeg hebben gebracht. Behalve veel schade, vooral op historisch en economisch gebied, hebben de Fransen rond 1800 in de Nederlanden ook positieve elementen gebracht.

Op bestuurlijk gebied werd door de Franse overheersers groot-scheeps orde op zaken gesteld en we zien bijvoorbeeld dat met de komst van de Fransen de indeling van de Republiek der Zeven Verenigde Nederlanden in de diverse provincies werd vervangen door een achttal Departementen. De Bataafse Republiek van 1798 kende het Departement van de Eems (een deel van Groningen en Friesland), het Departement van den Ouden IJssel (ruwweg Drente en Overijssel), het Departement van Tessel (grotendeels Noord Holland), Dept. van de Amstel (Amsterdam), Dept. van de Delft, Dept. van den Rijn (met delen van Utrecht en Gelderland), Dept. van de Schelde en Maas en het Dept. van de Dommel (Oostelijk Brabant).

In 1801 werd een nieuwe indeling ingevoerd met departementen, die grotendeels overeen kwamen met onze huidige provincies. In 1807 werd de Bataafse Republiek omgezet in het Koninkrijk Holland onder koning Lodewijk Napoleon, een broer van de Franse keizer. Enkele wijzigingen in de departementen werden ingevoerd en een deel van het Duitse Oost-Friesland met Jeverland werd toen onder het nog nieuwe koninkrijk gebracht.

De meest ingrijpende maatregel vond plaats in 1810, toen ons land werd ingelijfd bij Frankrijk, waarbij de provincie Nederland werd onderverdeeld in 9 departementen, elk onder leiding van een prefect. Rhenen kwam toen administratief te vallen onder de prefect van het departement van de Zuiderzee, dat toen ongeveer het huidige Texel, Noord Holland en Utrecht omvatte.

De invoering van het tientallig stelsel voor maten en gewichten en ook voor het geld gaf de aanzet tot de huidige uniformiteit, er kwam een nieuw Wetboek (Code Napoleon) en ook werd de Burgerlijke Stand ingevoerd: een register van geboorten, huwelijken en sterfgevallen per gemeente.

Het was, voor een juiste identificatie en registratie ten behoeve van de Burgerlijke Stand echter noodzakelijk, dat iedereen een familienaam bezat, iets dat tot dan toe nog lang niet bij iedereen het geval was. Zo zien we dan ook in Rhenen in 1811 de volgende proclamatie, welke bewaard wordt in het Oud Archief Rhenen (n° 479*):

De Maire der Stad Rhenen brengt door deze ter kennis van de in- en opgezetenen der zelve Stad en jurisdictie, dat een keizerlijk Decreet van den 18 Augustus 1811, de Inwoners der Hollandsche Departementen, welke geene vaste Familie-naam of Voornamen hebben, verplicht om in den loop van dit jaar, zoodanigen aan te nemen.-- Wijders het Besluit van Mijn Heer de Prefect van het Departement van de Zuiderzee dienaangaande genomen den 17 September 1811 waar van het Translaat aldus luid:

Art: 1.

Elk inwoner van dit Departement 't zij jood of ander, welke geen Familienaam of vaste Voornaam heeft is gehouden om er een aantenemen.

Art: 2.

Ten dien einde zal er in elke Gemeente een dubbeld Register geopend worden, gezegeld en geparapheerd door den President van het Tribunaal ter eerster Instantie, om er de Declaratien in te schrijven.

Art: 3.

Elk Vader des Huisgezins in de termen van Art: 1. elk Grootvader bij gebrek van Vader of Voogd van minderjarige kinderen welke vader nog vaderlijke grootvader hebben, zal zich aan het Hotel van de Maire zijner woonplaats moeten vervoegen, en er in de voorgeschreven formen moeten afleggen zijne declaratie, der Naam en Voornaam welke hij aangenomen heeft voor zich en zijne familie, of voor zijne pupillen.

Art: 4.

Alle Inwoneren van dit Departement welke geen vaste namen of voornamen hebben, en welke een Vader of bij gebreke van dien hun vaderlijke Grootvader nog in leven hebben, zullen gehouden zijn om aan hunne Municipaliteit hun aanwezen en woonplaats optegeven.

De Maire voornoemd, verwittigd tevens de Inwoners, dat het Register in bovengemeld Besluit genoemd, voor deze Gemeente zal geopend worden op Maandag den 4^{den} November 1811 smorgens van 10 tot 11 uren op het Stadhuis te Rhenen-- en vervolgens op dezelfde dag, uur en plaats in elke week.

Een ieder vallende in de termen van het meergemeld Decreet wordt ten ernstigsten uitgenodigt om binnen den bepaalden tijd aan deze hunne verpligting te voldoen, ten einde de onaangenaamheden welke hun, uit hoofde van nalatigheid, volgens de Wet zouden kunnen overkomen, te prevenieeren.

Rhenen den 28 October 1811

w.g. H.J. Roghair

Maire

Het is niet bekend hoe de opkomst op die 4^e November geweest is. Wel bevindt zich in het Oud Archief een lijst van 46 namen van personen, "opgeroepen tegen aanstaande Vrijdag den 13 December 1811 tegen 11 ure op het Stadhuis te Rhenen, alzoo dezelve vermoedelijk vallen in de termen van het keizerlijk decreet om een vaste naam aan te nemen". Opvallend is dat deze lijst hoofdzakelijk Achterbergse namen bevat.

Tenslotte vermelden wij hier een drietal verklaringen van personen, wiens nazaten nu nog bekende personen zijn.

Hendrik Rijkzen, zoon van Rijk Rijkxen, behoud de naam familie-naam van Rijkxen, 3 zoonen en eene dochter, 2 kleinzoonen, te weten: Rijk, oud 26 jaren, Jan, 18 jaren, Gerrigje 22 jaren, Mannus 13 jaren. Kleinzoonen: Gerrit oud 2 jaren, Arie 9 weken-alle te Agterberg woonachtig.

Rijk Rijkxen zoon van Rijk Rijkxen behoud de naam van Rijkzen, 2 zoonen Rijk 1 jaren, Jan oud jaren, 2 dochters Elizabet jaren, Marretje oud jaren. alle wonende aan de Grobbe.

Roelof Jelissen zoon van Jelis, neemt aan de naam van Van Laar, 4 zoonen: Jelis oud jaren, Everd oud jaren, Court oud jaren, Roelof oud jaren, 7 dochters: Cornelia jaren, Aartje jaren, Elizabet jaren, Sandriena jaren, Henderijntje jaren, Neeltje jaren, Rijkje jaren. wonen te Agterberg, uitgenomen Cornelia en Rijkje te Rhenen en Aartje te Lienden.

EXCURSIE NAAR XANTEN

Zaterdag 3 september vertrok om 9.30 uur een luxe touringcar vanaf de Frederik van de Paltshof naar Xanten in Duitsland. 38 Deelnemers, uiteraard grotendeels leden van de Historische Vereniging, hadden zich gemeld voor deze trip naar het Archeologische Park en naar het Haus Koekoek te Kleef. Echter, over de haalbaarheid van dit laatste doel in verband met de beschikbare tijd, ontstond reeds tijdens de heen reis de nodige twijfel, zodat voorzitter Deys, die via de boordmicrofoon het gezelschap globaal voorlichtte over de achtergronden van de reisdoelen, middels democratische peilingen kon vaststellen dat de belangstelling overwegend naar het Park uitging. Aldus werd besloten het bezoek aan Kleef in de lucht te hangen.

Nadat de chauffeur een passagier zonder grensdocumenten illegaal de Bondsrepubliek had binnengevoerd werd tegen 11.15 het stadje Xanten bereikt. In het Park werd men opgewacht door een vrouwelijke gids die op zeer goed verstaanbare wijze het Duits in het Nederlands uitsprak. Omdat in de uitgestrektheid van het park de heersende storm alle vat op het gezelschap kreeg, kon men de gids toch goed verstaan als men zich aan haar lijzijde opstelde en de wind haar teksten liet dragen.

Het zou hier te ver voeren in dit reisverslagje ook alle wetenswaardigheden te recapituleren van dit geweldige project waarvan de planning zich uitstrekt tot in de 21ste eeuw. De bedoeling is om naast het terrein dat nu beschikbaar is, t.z.t. het gehele gebied van het voormalige Romeinse kamp te verwerven, hetgeen betekent dat de aldaar gevestigde industrie zal moeten worden verplaatst. Dit kost dus tijd en geld. Zelfs is men voornemens om de Rijnzijde van het kamp, waar vroeger de rivier langs liep, en waar zich nu, na een vrij veld, het parkeerterrein bevindt, weer uit te baggeren en onder

water te zetten, om aldus ook dit element in ere ter herstellen. Er zij overigens op gewezen dat alle bouwwerken in Xanten reconstructies zijn voorzover zij boven het maaiveld liggen, uitgevoerd in moderne materialen, ook al wordt getracht om daarmee de sfeer van destijds wel op te roepen. Terwille van het geld zijn bijvoorbeeld wel nagenoeg alle toegangspoorten opnieuw verrezen, maar de plaats van de verbindende muren wordt (nog) ingenomen door een forse haag, afgezien dan van één stuk dat overigens voldoende illustratief is.

In het park bevindt zich ook een centrum waarin allerlei vondsten liggen uitgestald, zich maquettes bevinden en waar diavertoningen worden gehouden. Reconstructies en opgravingen gaan nog steeds door. Zo is men nu doende het capitol en het badhuis bloot te leggen, terwijl men aan het bouwen is aan een tempel en een herberg. Deze laatste zal zelfs operationeel worden, inclusief restaurant en nachtverblijf.

Rond een uur of één steeg het gezelschap weer in de bus en begaf zich naar het vlakbij gelegen stadje Xanten, een aardig plaatsje met deels nog middeleeuwse bebouwing. Op eigen gelegenheid kon men daar rondneuzen en eventueel een hapje eten. Vanaf 2.00 uur werd de Domkerk bezichtigd, een prachtig, grotendeels gotisch gebouw, dat in de oorlog dusdanig is gebombardeerd dat het een wonder mag heten dat men het restant nog heeft kunnen restaureren in een gebouw met zoveel bijzondere en waardevolle kunstuitingen en voorwerpen. In feite is de kerk een steeds groter opgezet gebouw rond een marte-laarsgraf dan men in de gewelven nog bezichtigen kan. Rondom dit graf is een gedachtenisruimte ingericht - een later gebouwde kelder onder de kerkvloer, op zichzelf al een project - waarin ook de slachtoffers van latere vervolgingen herdacht kunnen worden.

Het geluk deed zich voor dat een mevrouw uit het stadje, met gasten zelf in de kerk op bezoek, zich bereid verklaarde de groep rond te leiden en allerlei te vertellen over de rijke historie van dit monumentale gebouw.

Tegenover de kerk ligt het plaatselijke museum van Xanten, een werkelijk prachtig modern gebouw deels ingepast in stukken oude bebouwing, zoals restanten van een stadspoort. De expositie is eveneens van hoog nivo, en toont naast allerlei zaken met betrekking tot het Romeinse kamp, ook een historisch overzicht van de stad en haar bewoners

Rond een uur of vier werd de terugreis aangevangen. Terwijl de dag zonnig begonnen was kletterde de regen nu tegen de ruiten, zodat het goed uitkwam dat 's morgens met het kamp was begonnen en de middag in gebouwen was doorgebracht. Het besluit, het bezoek aan het Haus Koekoek in Kleef uit te stellen, bleek na alles wat er in Xanten te zien was, wijselijk genomen.

De heer Haagsman, na het passeren van de grens oplicht weer op eigen bodem, bedankte namens de deelnemers de immer aktieve voorzitter voor de organisatie van deze welbestede dag. Tegen half zes bereikte men na een voorspoedige reis Rhenen.

J.G. Koekoek

Führer
durch
die
Stadt
Xanten

DE PUT AAN DE DUISTERE WEG

In augustus van dit jaar beleefde een inwoner van de Duistere weg het volgende. De paal, die hij in de grond wilde slaan voor de omheining van zijn tuin, verdween in een diep gat. Een lamp, door een kleine opening naar beneden gelaten, kwam tot een diepte van 12 meter 50. De middellijn bedroeg ca. 1 meter 50. De provinciale archeoloog Van Tent, door mij er bij geroepen, wenste wel een nader onderzoek. Dit werd tenslotte mogelijk gemaakt door de Rhenense brandweer, die geheel belangenloos een avond hard werkte om de ingang van de put te vergroten

Nadat aan elkaar gekoppelde ladders waren neergelaten, waarbij kwinkslagen en grappen over en weer niet van de lucht waren, kon er een gehelmd persoon, voorzien van persluchtmasker en -tank, afdalen. Het gesprek tussen de put en bovengronds verliep over de mobilfoon. De naar boven getrokken grondmonsters gaven echter geen nadere gegevens. Op de bodem van de droge put lagen neergeplofte brokken steen in wit zand. De wetenschappelijke uitspraak kwam, op grond van de steenmaat, neer op een put uit de 16e - 19e eeuw. Volgens omstanders - er was geen gebrek aan belangstelling - was er een eeuw geleden nog een pomp op de put te zien, die de watervoorziening van de Duistere weg verzorgde.

De bestuursleden van de Historische Vereniging die aanwezig waren en de conservatrice van het museum hopen nog nadere gegevens over het ontstaan van de put te verkrijgen. Door een degelijke afdekking is nu voorkomen dat de put gevaar oplevert.

Ch. H. Delfin